

חשון תשס"ג - אוקטובר 2002

ספרות ילדים ונוער

שנת העשרים ותשע

חוברת א' (113)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו, עדה קרן
מזכירת המערכת: חיה מטבייב

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-5603801/2

ISSN 0334 - 276 X

דפוס "חורב" רח' עדני 3 ירושלים טל. 5829688 5814690 - 02

כ"א / כ"ב
תשס"ב

הכנס החצי שנתי - קיץ 2002

בראשית יולי התקיים במכללת דוד ילין בירושלים הכנס החצי שנתי לספרות ילדים. הכנס הוקדש לנושא "זיכרונות ילדות". אוהבי ספרות הילדים מכל רחבי הארץ מילאו את אולם המכללה: גננות, מורים וספרנים בצד חוקרי ספרות ילדים ואוהבי ספר בכלל.

ד"ר מירי ברוך העלתה, בדברי הפתיחה שלה, מאפיינים של ספרות הזיכרונות בכלל ושל זיכרונות ילדות בפרט (דבריה מובאים בהמשך). כל יתר המרצים התמקדו בנושא הכנס והתרכזו בספרים שפרסמו בזמן האחרון.

לאחר ההפסקה בירך את באי הכנס, בשם המשרד, ד"ר גד אביקסיס, סמנכ"ל בכיר למינהל. את הכנס הנחה מר גרשון ברגסון, ראש המדור לספרות ילדים. אנו מביאים בחוברת זו את דברי המשתתפים בכנס.

סיפורי זיכרונות

מאת ד"ר מירי ברוך

המונח "סיפורי זיכרונות" הוא צירוף כבול הבנוי ממושגים הלקוחים משתי דיסציפלינות שונות: מן הספרות ומן הפסיכולוגיה.

פסיכולוגים מגדירים "זיכרון" כ"המחשה של המחשבה, המשחזרת את העבר תוך שהיא חווה אותו מחדש בהווה". עם זאת יטענו

הפסיכולוגים כי "הזיכרון המועלה הוא לעולם אינו מדויק, תמיד הוא יעלה באופן אחר כשיש בו בכל פעם אינטרפרטציה וסכמטיזציה חדשות של המציאות".

על פי הפסיכואנליזה אנחנו כולנו הננו תוצרים של נסיבות החיים המוקדמות שלנו, והעבר חרוט בגוף, במוח ובנפש של כל אחד מאתנו.

יש לציין כי זיכרון אינו שייך לבני אדם בלבד. על פי הפסיכולוגים, לכל היצורים יש זיכרון. כך הדרך להגיע למלונה, לרפת או לבית (זיכרון של תפיסת מרחב - חוש אוריינטציה), הזיכרון של ריח, טעם, מראה ויתר החושים - כולם נשמרים בזיכרון של בעלי החיים, ואפילו הנחותים שבהם. יתרונם של בני האדם הוא

ביכולת לתמלל את הזיכרון ולחוותו באמצעות קריאה. הם יכולים גם להעביר תמונות זיכרון בעלות עומק היסטורי, מה שפרה אינה יכולה לעשות לבנה העגל. הפרה יכולה להראות לעגל את הדרך לרפת, והוא אמנם ישמור זאת בזיכרונה, אך היא אינה יכולה לספר לו על מעמד הפרות בהודו, למשל.

הן הזיכרון הפרטי והן הזיכרון הכללי הם פרובלמטיים מאוד לגבי הילד בגיל הצעיר. ככל שהילד צעיר יותר, כך ניסיון חייו וזיכרונותיו מוגבלים יותר. ואם לא די בכך, הרי שגם מבחינת התפתחותו הקוגניטיבית הילד, עד גיל 9-10, מוגבל מאוד ביכולת להבין עומק היסטורי, ומכאן שיכולתו להבין זיכרונות עבר היא מצומצמת ומוגבלת. מסיבה זו מתחילים את הוראת ההיסטוריה בבית הספר בגיל 10 ומעלה, ובגיל הרך ממש מלמדים את הסיפור ההיסטורי על ידי התמקדות בדמויות חד-פעמיות, ללא ההתייחסות לעיתוי האירוע. (נסו לבנות עם תלמידים את אירועי החגים והמועדים היהודיים ברצף היסטורי, ותגלו שאיש מהם אינו יודע מתי חיו יהודה המכבי, בר כוכבא או, להבדיל, אחשורוש.)

קשה אפוא לספר לילדים בגיל הרך סיפורים בעלי עומק היסטורי, ובהמשך תשמעו על כך מפי מירה מאיר, אשר ניסתה לספר, ולו גם מעט, על חייה של דינה דז'טלובסקי, על 101 שנות חייה.

במסגרת הרצאתי זו אנסה לתאר כמה ז'אנרים ספרותיים העשויים להצטנף מתחת לכותרת "סיפורי זיכרונות". הקו המאפיין את הז'אנרים האלה הוא העובדה שהמספר מאמין במסופר ומתכוון מאוד שגם שומעיו יאמינו לו.

הז'אנרים שאסקור במסגרת הזמן שהוקצב לי הם האוטוביוגרפיה והביוגרפיה, הסיפור ההיסטורי והסיפור על רקע היסטורי, יומנים אותנטיים וסיפורי מכתבים ומעט מעט סיפורים ריאליסטיים עכשוויים המכילים בתוכם קטעי זיכרונות. דוגמאות לאלה אפשר לראות למשל ב"קורות חיי" מאת הלן קלר וב"תשעה עשרים במראה" מאת גרשון ברגסון כאוטוביוגרפיות, "הבכור לבית אבי" מאת דבורה עומר ו"הצנחנית שלא שבה" מאת עודד בצר כביוגרפיות, "הנער מסיביליה" מאת דורית אורגד ו"שיינה מינה" של עשי ווינשטיין כסיפורים על רקע היסטורי, "יומנה של זוהרה לביטוב" ו"יומנה של נערה" של אנה פרנק כיומנים אותנטיים ו"ילד נושך" מאת יהודה אטלס כסיפור ריאליסטי, עכשווי, המתארות אירועים מן העבר הקרוב.

במסגרת הרצאה זו אתמקד רק בשתי דוגמאות מן הז'אנרים האלה: באוטוביוגרפיה "קורות חיי" של הלן קלר וב"הנער מסיביליה" מאת דורית אורגד כסיפור על רקע היסטורי.

"קורות חיי" מאת הלן קלר

הוצאת עם עובד (הדפסה שמינית), 1957

כותרת הספר מגדירה באחת את הז'אנר. זהו רומן אוטוביוגרפי הנכתב על ידי האישה שהיא גיבורת הספר. שלא כיומן, ספר זה נכתב מתוך מגמה ברורה שייקרא על ידי מספר אנשים רב ככל האפשר, שכן כותבת הספר, הלן קלר, מאמינה שיש בסיפור חייה דוגמה והוכחה לכך שרצונו של האדם ואמביציות חזקות יכולים לנצח כל גורל אכזר. ברור גם כי נראה לה, להלן קלר, שסיפור חייה חשוב לפרסום, גם אם הוא נראה, בפרספקטיבה של זמן, כספר זיכרונות. הלן קלר, כפי שהיא כותבת בספרה (עמ' 9), נולדה ב-27.6.1880 במדינת אלבמה שבארה"ב. ב-1882, בהיותה בת 19 חדשים בלבד, היא חלתה בקדחת קשה, וכתוצאה ממנה נעשתה עיוורת וחירשת.

לפני מחלתה היא הייתה ילדה בריאה, שמחה וחברותית. היא כבר ידעה ללכת היטב, וידעה לבטא כמה מילים כפי שידוע בדרך כלל ילד בן שנתיים. עובדה זו, שהיו לה שנתיים של חושים מלאים ושטרם מחלתה היא קלטה מראות וקולות, סייעה לה מאוחר יותר לשחזר ולהבין, תוך שימוש בזיכרון של ילדה קטנטונה, הרבה מראות של נופים שחלפה בהם וחווה אותם בהמשך חייה.

האוטוביוגרפיה של הלן קלר מתמקדת בפרק חיים קצר של הכותבת, ב-22 שנות חיים. קלר, שהאריכה ימים וחיותה כ-86 שנים, ראתה צורך לכתוב את האוטוביוגרפיה שלה כבר בשנה השנייה ללימודיה בקולג', שכן הייתה זו תקופה של השלמת הישגיה המנטליים ומימוש חלומה - להתקבל ללימודים בקולג'. שני העשורים הראשונים לחייה נראו לה חשובים כל כך להנצחה, שלמרות התקופה הלוחצת של לימודים אינטנסיביים ובחינות קשות היא התפנתה לכתיבת ספר קטנטן זה שנראה לה חשוב ביותר לפרסום, ולו רק כדי להעניק תקווה ואמונה לילדים אחרים שמצבם דומה לשלה.

סיפורה של הלן פותח, כמקובל בז'אנר זה, בהסתייגות ובהתנצלות: "בנסותי לסדר את ראשוני רשמיי, נוכחת אני כי הממש והדמיון מתערבבים במשך השנים המחברות את העבר וההווה... מלבד זה רבות משמחות הילדות ודאבוניה ניטלה מהן חריפותן... אנסה לספר רק את הפרטים הנראים לי מעניינים וחשובים ביותר" (עמ' 9).

את תיאור המחלה שהביאה עליה את החושך הגמור באותו שלב היא מתארת: "ימי אושר אלה לא ארכו. אביב קצר אחד... קיץ אחד עתיר פרות ושושנים, סתיו רקום זהב וארגמן, חלפו מהר ויניחו את מתנותיהם לרגליה של ילדה כמהה ומתפעלת. והנה בחודש פברואר הקודר בא החולי שעיצם את עיניי ואטם את אוזניי ושיקעני

באפס ידו של הרך הנולד. קראו לו לחץ דם חריף בקיבה ובמוח. הרופא אמר נואש לחיי. אולם בוקר אחד, השכם, הרפתה ממני פתע הקדחת ותחלוף באורח פלא כלעומת שבאה. גדולה הייתה השמחה במעוננו אותו בוקר, אולם איש לא ידע, אף לא הרופא, כי לעולם לא אוסיף עוד ראות ושמוע" (עמ' 13).

לאחר שהובהרו הנכויות לא נכנסה הלן לדיכאון. היא החליטה להיאבק, לשרוד וליהנות מכל מה שהחיים יכולים להציע לה למרות מגבלותיה. את שלושת החושים האחרים היא פיתחה וחידדה, ולא לה שאבדו לה היא ניסתה למצוא תחליפים מהירים. כתינוקת היא מיששה והריחה כל דבר, חיפשה את ידיהם של מקורביה, וניסתה להבין מה הם עושים בידיהם (כדי להבין פעילויות אנושיות). בדרך זו היא למדה לחלוב את הפרות, לעדור את הערוגה, ואף לזהות במדויק את מיקומה בחצר או בגינת הבית לפי ריחות הצמחים או החפצים שלידם עמדה. בדרך של מישוש הפנים של בני האדם שבאו לבקר בביתם היא למדה לזהות אנשים גם בלי לראותם או לשמוע את קולם.

בגיל חמש לערך גילתה הלן כי היא שונה מיתר האנשים שמסביבה. היא חשה כי יתר האנשים אינם ממששים ואינם משתמשים בסימניה, ובכל זאת מבינים זה את זה. היא הבינה שהם מדברים בפיהם ושהיא אינה מבינה את תנועות השפתיים האלה (עמ' 15).

בסביבות גיל שבע (וראה להלן) הגיעה לביתה של הלן אן סוליבן, המורה העיוורת שנשלחה לביתה של הלן כבוגרת בית הספר לעיוורים בבוסטון. היא החלה ללמד את הלן ליצור קשר באמצעות איות בתוך כף היד (בחלקו השני של הספר מבוארים מכתביה של הלן קלר שהראשון שבהם נכתב על ידה שלושה חודשים וחצי בלבד לאחר שהחלה ללמוד עם אן סוליבן). הידידות המופלאה שצמחה בין המורה אן לבין התלמידה המחוננת והאמביציונית הלן הביאה את הלן למצות את חוויות החיים כמעט ככל בני האדם. היא טיילה בעולם, חתרה בנהרות, ביקרה במוזיאונים, ויותר מכול שאפה להשכלה וללימודים. אחרי קשיים רבים ומאבק אינסופי היא מימשה את חלומה וסיימה בהצטיינות את לימודיה בקולג'.

את ספרה "קורות חיי" כתבה, כאמור, הלן קלר בשנה השנייה ללימודיה בקולג' (בשנת 1903). ספר זה נמכר במהדורות רבות כל כך, עד שיכלה, בתמלוגים מן הספר, לרכוש לה בית משל עצמה. חמש שנים אחר כך פרסמה ספר נוסף, "העולם שבו אני חיה", וב-1938 כתבה ספר על אודות מורתה המופלאה וקראה לו "מורה" (הספר ראה אור בעברית ב-1955 בשמו "מורה, אן סוליבן מייסי").

הרומן ההיסטורי, בדומה לאוטוביוגרפיה ולביוגרפיה, הוא רומן המבוסס על המציאות. הוא כתוב כמוה בצורה כרונולוגית, שבה סדר האירועים ברור. בשונה מהאוטוביוגרפיה ומהביוגרפיה אין הוא מתמקד בגיבורים בשר ודם אלא בתקופה עצמה. התקופה הנדונה היא גיבורת הרומן, והיא זו המשמשת כוח מניע, ובעטייה מתרחשים האירועים הבונים את עלילת הסיפור, את היחסים בין הדמויות ואת אפשרויות פעילותן. רומן היסטורי מוגדר אפוא על פי זמנה של התקופה המתוארת בו.

הרומן ההיסטורי דן בזמן שחלף (בין אם לפני שנים רבות ובין אם קרוב לכתובת הרומן), ועל כן הוא נותן את התחושה שבטרגדיה של גורליות האדם שהיא מעבר לזמן מסוים. בדומה לריאליזם בספרות, הוא רואה את ההיסטוריה כאחת מאבותיו של ההווה, כחולייתו הקודמת בשלשלת הדורות. צמידותו להיסטוריה היא צמידות למציאות. מטרידה אותו השאלה "מאין?" כצדה השני של השאלה "לאן?". אולם לא הזמן חולף שבין התקופה המתוארת ובין הזמן הנוכחי הופך רומן לרומן היסטורי, אלא גישתו של היוצר - הזמן שהוא פורס על יצירתו ומספיגו "רוח היסטורית", וזאת גם אם עבר מבחינה אובייקטיבית זמן קצר בין ההתרחשות המתוארת ברומן ובין כתיבתו (אוכמני, 1989).

הרומן ההיסטורי לוקח את חומריו - הדמויות, האירועים, פרטי הרקע ולעתים גם השפה - מן העבר היכול להיות רחוק או קרוב. המשמעות המעשית לכך היא שהסיפור חייב להיות נאמן לרוח התקופה ולחוקיה הפנימיים, החברתיים-פוליטיים שאפשר להגיע אליהם באמצעות מקורות היסטוריים, עדויות, שרידים ארכיאולוגיים, תעודות ומסמכים, יצירות ספרותיות, כתבים דתיים ולפעמים (כשמדובר בעבר קרוב דיו) גם על סמך עדויות שמיעה וראייה. קיימים אפוא שני תנאים הכרחיים לקיום רומן היסטורי: הראשון: זמן ההתרחשות המתואר נעוץ בעבר, והשני: חומריו הספרותיים של הרומן, פרקי ההווה, הרקע, תיאור הנוף והלבוש מבוססים על הכרת התקופה המתוארת.

עם זאת, צריך לזכור שרומן היסטורי איננו שווה לספר ללימוד היסטוריה. בספר ללימוד היסטוריה מועלים האירועים והדמויות בצמידות לעובדות הטהורות שנבחרו על סמך תעודות, מסמכים ותגליות ארכיאולוגיות, ואילו הרומן ההיסטורי, על אף היותו מבוסס על המציאות ועל מקורותיה (שאם לא כן נמצא

ברומן סילוף של האמת ההיסטורית ועיוות דמותה של התקופה או של האישיות ההיסטורית המתוארת בסיפור), הוא קודם כול רומן, וחלים עליו חוקיה של הספרות בדומה לרומן הביוגרפי. יוצרו חייב לקרוא מעבר לכתוב בכרוניקה היבשה הנרמזת בספר ההיסטוריה. מבחינה אמנותית אין אפוא חשיבות מכרעת לדבקות הסופר באמיתות הארכיאולוגיות ולמידת היותו נאמן לפרטי הפרטים של תעודות התקופה, אלא ליכולת שלו לשחזר את רוח התקופה, את מנהגיה, את אורח חייה, את דמויותיה האופייניות ואת השקפת עולמה. הוא אמנם חייב להיות צמוד לאמת ההיסטורית, אולם ככל יוצר עליו לדעת לחרוג ממנה ולרקום סביב הבסיס העובדתי-מחקרי עולם חזוי של גיבורים ועלילה, המעוגנים במציאות אך מוארים באור חדש ומקורי ומובאים בשינוי צורה ובהדגשה מכוונת.

הרקע ההיסטורי, גיבורו של הרומן שלפנינו, הוא המחצית הראשונה של המאה ה-17, ומיקומו - סיביליה שבספרד. בהקדמה לספר הקורא שומע על עברו של הנער מנואל בן השנים עשרה, גיבור הסיפור, שנולד בצפון פורטוגל, בעיר בראגאנסה, בשנת 1622, ובסיום הספר מתוארת בריחתה של משפחת נואייס מספרד אל עולם משוחרר ופתוח. משפחתו של מנואל נאלצה להגר לספרד לאחר שבפורטוגל פעלה האינקוויזיציה באלימות נוראה עם האנוסים - "הנוצרים החדשים" - שהיו יהודים ונאלצו להתנצר כדי להישאר בחיים. אותם אנוסים המשיכו לקיים אורח חיים יהודי בסתר ולקיים מצוות ולהעביר לילדיהם בהסתר את ערכי הדת היהודית.

אביו של מנואל הוא רופא, והוא מוביל את בני משפחתו לסיביליה שבספרד, המקום שבו עלילת הרומן מתרחשת, מתוך האשליה שבספרד יהיה טוב יותר. ב"אחרית דבר" מתברר כי הביטחון שחשו בסיביליה חלף גם הוא, וכשהסכנה אורבת להם שוב, הם עולים לאנייה המבריחה אותם אל מעבר לים.

ההקדמה לספר נמסרת מפי "מספר כל יודע" הנותן רקע לתקופה ומבהיר מהי אינקוויזיציה: "זהו בית דין שהקימה הכנסייה הקתולית בימי הביניים באירופה המערבית כדי לשפוט את הכופרים בנצרות ולהענישם בעונשים אכזריים..." (עמ' 7).

עלילת הרומן, המסופרת בגוף ראשון מפיו של מנואל, היא בגדר סיפור דרמטי, אך עיקרה הוא, כאמור, בהעמדת התקופה כגיבורת הסיפור. הקורא בספר, מעבר לרצונו לדעת מה קורה לדמויות המרכזיות הבונות את העלילה, נחשף לתחושות של היהודים האנוסים בתקופת האינקוויזיציה ולומד על אורחות חייהם של היהודים כ"נוצרים חדשים" ועל הפחדים שלהם, מחד גיסא, ועל סירובם לוותר באמת על יהדותם בכל מחיר, מאידך גיסא. הסכנות של שמירת מצוות התורה בסתר מומחשות, ואף הפחד המתמיד מחשיפה על ידי מלשיני האינקוויזיציה,

שהעונש הנורא על כך היה "טקס האמונה" - האוטו-דה-פה - שבו היו אנשי האינקוויזיציה מעלים על המוקד את היהודים האנוסים.

פחדם של האנוסים מומחש החל מן הסיטואציה הראשונה שמנואל מדווח עליה: סיפור שחיתת התרנגולת. שחיתת תרנגולת מחויבת על פי דיני היהדות בכללים מסוימים, ולשם כך יש בעלי מקצוע מיוחדים - שוחטים יהודים. משפחתו של מנואל יודעת כי הליכה עם תרנגולת לשחיטה יהודית תחשוף את המשפחה, מחד גיסא, ואת השוחט היהודי, מאידך גיסא. וכך הוסבר למנואל הקוד הסודי: אם בחלון השוחט יש חמישה עציצי פרחים - סימן שאפשר להיכנס לחצר. אם יש בחלון רק ארבעה - זהו סימן של סכנה, ויש לחזור הביתה ולשוב בפעם אחרת. כמובן, היה גם הפחד שהתרנגולת, החיה בינתיים, תשמיע קרקורים מתוך השק. מנואל עובר את שחיתת התרנגולת בשלום, אך בצאתו מבית השוחט מתנפלת עליו עדת ילדים נוצרים המאשימים אותו בהשתייכות לעם היהודי. מנואל מתאר את הפחד הנורא מול הנערים, את הניסיון להיחלץ מהם בתחבולות שונות ובסופו של דבר את בריחתו מהם, תוך כדי שהוא נזכר באותו יום משמעותי בחייו שבו גילה לו אביו שהוא באמת יהודי והסביר לו עד כמה עליו להיזהר מן הנוצרים ומן האינקוויזיציה האורבת למי שאינו נוצרי.

לאורך הספר מעוצבות כמה סיטואציות דרמטיות נוספות הממחישות את הפחדים של היהודים בסיביליה בכלל ואת הפחדים של בני משפחתו של מנואל בפרט. כך, למשל, היעלמותו של הדוד אלפונסו והחשד במשרת הנוצרי שלו שהסגיר אותו לידי האינקוויזיציה או היעלמותה של ליאונור די גוביאה, אחותה הבכורה של ויאולנטי (שכנות למשפחת נונייס), שנישאה בסתר לבחור יהודי, והמחזר הנוצרי שלה, סאנטיאגו, מתענה בגעגועים אליה ומעניק לחבורת נערים פרס כספי כדי שיעלו על עקבותיה.

מנואל מצטרף, שלא בטובתו, אל החבורה המבקשת לפענח את התעלומה, מאחר שנודע להם שהוא ידיד של ויאולנטי, אחותה של ליאונור שנעלמה. בסופו של דבר סאנטיאגו מגלה שאהובתו ליאונור נישאה בסתר ליהודי, והוא מסגיר את שניהם לידי האינקוויזיציה. הבעל נשרף למוות, ואת ליאונור דנים למאסר. מערכת רומנטית דרמטית נוספת היא יחסיהם של רמדיוס, אחותו הבכורה של מנואל, ושל אנטוניו, המורה של מנואל ואחיו. מפחד האינקוויזיציה המשפחה מחליטה להימלט מספרד, והדודים, דוד אלונסו ודוד לורנסו, אמורים למכור את הרכוש שהמשפחה משאירה בספרד. בסופו של דבר, לאחר תרגילי אומץ ורגעי פחד נוראים, מצטרפים אל משפחת נונייס גם ליאונור הכלואה, ויאולנטי ובעלה והוריהם.

בסיום הספר, כשכל המשפחה הנמלטת מצויה כבר על האנייה העוזבת את ספרד, אומר מנואל לויאולנטי: "מעתה שוב אני מנואל, ויאולנטי. כעת אני יכול להיקרא בשמי האמיתי: עמנואל." הפחדים מפני האינקוויזיציה וכל המשתמע מהם חלפו. עתה ממתנינים להם תקופה חדשה וחיים חדשים, שבהם לא יצטרכו להעלים את יהדותם וללבוש דמויות של בני דת אחרת.

הסכנות שארבו ליהודי ספרד כולם ולמשפחתו של מנואל כדגם ממחיש למצב זה במחצית הראשונה של המאה השבע עשרה מועברות בספר באופן בלתי אמצעי: פחדים, סיוטים, מחד גיסא, ומימוש ההתעללות של האינקוויזיציה ביהודים, מאידך גיסא.

"הנער מסביליה" הוא רומן היסטורי הפונה אל קורא פוטנציאלי, שאינו מכיר את ההיסטוריה היהודית, ועל ידי מידע כללי בפתח הדבר והמחשת התקופה באמצעות הצגת חייה של משפחה אחת ומעט מן הסובבים אותה הוא עשוי ללמוד פרק חשוב בתולדות היהודים בדרך של הנאה מסיפור דרמטי והזדהות עם הגיבור, שהוא בן גילו בערך של הנמען החיצוני של הספר.

סיום

כתיבת ספרי זיכרונות, כמו גם ז'אנרים אחרים, היא עניין שבאופנה. משך כמה עשורים לא נכתבו בארץ כמעט סיפורי זיכרונות. הראש היה "ראש צעיר", ואולי התופעה היא מתחום הסוציולוגיה, שהרי לא היו זקנים רבים בארץ, וגם אלה שחיו כאן עשו יותר ודיברו פחות. כיום פרץ כוח הדיבור; שוב אין זו בושה לדבר על העבר, וכמו פטריות אחרי הגשם נכתבים כאן ספרים על "האמהות של" (סמי מיכאל, עמוס עוז, יורם קניוק, יונתן גפן), ספרים רבים על רקע היסטורי, אך בעיקר רבים היום ספרי הזיכרונות של פליטי השואה, הרוצים לזכור, להזכיר ולהנציח.

שיינה מינה בנפתולי הזמן

האבוד

מאת עשי וינשטיין

לכל מקום שאנו הולכים - ילדותנו הולכת עמנו. ולא משום שהיא מחוז חלומות אמיתי, אלא משום שהיא המחוז היחיד המוכר לנו באמת. וכבר שמענו רבות על כך שמספרים מסתירים. הם צומחים מתוך כאב עמוק ונושאים את כאבם כל חייהם. במקרה הטוב הם יכולים לתת לו ביטוי ספרותי.

ויש כאן מן הדואליות: מצד אחד אנחנו רוצים לחזור ולהתרפק על ימי ילדותנו, ומצד שני, אם נהיה נאמנים לקול הפנימי של אותם ימים, הרי כל מה שרצינו היה לצמח כנפיים, להמריא, להתרחק, ללכת אל הלא-נודע.

בין שני הקטבים הללו, המוכר והחמים של ילדותנו והעלום והמושך של בגרותנו, אנו מנווטים, או נדמה לנו שאנו מנווטים את החיים.

אני ממש לא רוצה לחזור לימי ילדותי. בשום אופן לא הייתי רוצה לחזור ולהיראות כמו חוט ארוך ודקיק, עם שיער לבן שכולם קוראים אחריו "מרגרינה!". לא רוצה לעבור שוב את דרך הייסורים של ההתבגרות, של החרדות ושל התהיות הגדולות שהילכו עליי קסם כסטודנטית וכאישה צעירה, אבל לא הסתירו מעיני את פי התהום שהייתה פעורה ממש מעבר ל...

וזה הרגע לשאול אתכם: מי מן היושבים באולם היה - או ודאי נכון יותר לומר "הייתה" - מוכנה לחזור לימי ילדותה? אבל באמת! ילדות הרי היא לא רק המרק הטעים של אימא; היא גם הפחד מילדים גדולים ומאיימים, מן האיש המוזר ברחוב הסמוך, ועוד יותר - הפחד מהילדות בכיתה, שרק אתמול התלחשו ביניהן ומי יודע אם יכריזו עליי חרם היום? ומה יהיה אם שוב ישחקו מחניים הגדול, ושוב אחטוף כדור בפרצוף, ושוב אבלע את הדמעות? ועוד.

אני לא רוצה לחזור לימים ההם, כאשר כל עולמי התנהל בין הבית הקטן והחצר לבין בית הספר במעלה הרחוב. אני בשום אופן לא רוצה לראות את קצה האופק נושק לקצה המעגל שסביבי. אני רוצה להיות מי שאני היום - אישה יודעת שאי אפשר להלך עליה אימים ואי אפשר להפחיד אותה, אישה שיודעת לצאת מכל מצב ויודעת ששום דבר לא יכול להפיל אותה. להפך. לקח לי יותר מ-50 שנה להבין שקושי וכאב הם מדרגה במעלה סולם המוביל גבוה יותר, רחב יותר, נבון יותר, גם עמוק הרבה יותר.

מעמדת הכוח הזאת אני מרשה לעצמי להתגעגע לימים אחרים ולהתרפק עליהם, רק מעמדה של כוח. וכוח לא במשמעות של שרירים ודיכוי האחר; כוח במשמעות של תבונה, לב רחב, אמונה, ובעיקר אמפתיה.

ולכן לקח לי, כנראה, כל כך הרבה שנים להשלים עם עצמי ולטפל בעבר הרחוק של משפחתי. במשפחה שלנו לא היה צריך הרבה כדי לחזור ולשקוע בסיפורים מן העבר. גדלתי במשפחה של פליטים, ופליטים זה אומר געגוע שאינו נגמר, משהו בלתי פתור באוויר. זה אומר אנשים שהחיים שלהם הלכו בכיוון כזה, ופתאום כוח גדול מהם קטע באחת את המהלך הטבעי והסיט אותם לכיוון אחר. זה אומר שמי שנקלע למלחמת העולם השנייה ובאותו זמן למד בסמינר למורים "תרבות" בוילנה לא יכול להשלים את לימודיו ולקבל הסמכה להיות מורה. זה מה שקרה לאימא שלי, שחשבה להיות מורה דוברת עברית, וזו הייתה פסגת השאיפות של אישה צעירה שנולדה בכפר ברוסיה הלבנה וגדלה במשפחה של טוחני קמח.

לאיש צעיר אחר פרוץ המלחמה אמר שטחנת הקמח של הוריו, שאותה ניהל אבא שלי, שוב לא יכולה להגן עליו. עבודה קשה בטחנה שוב אינה ערובה להמשכיות, והנחל הזורם בין הטחנות של אמי ושל אבי שוב לא יכול היה לקשר בין שתי המשפחות. הוריי ברחו ליער שמאחורי טחנות הקמח שלהם והצילו אלפי יהודים. הם הקימו מחנה של פרטיזנים יהודים, המחנה של בילסקי, שם משפחתי מהבית, ושם חיו בין עצי הלבנה, בשלג ובקור, במשך שלוש שנים ארוכות של מלחמת קיום אינסופית, של מלחמה נגד הגרמנים, מלחמה על חייו של כל יהודי שנשאר בגטו ומלחמה נגד המלחמה, מלחמה בעד החיים.

במלחמה הנוראה ההיא הכול נשבר ונקטע. בילדותי צריך היה רק הערב לרדת ותנור הנפט להעלות אש קטנה ועשן גדול כדי שאמי וסבתי וסבי יספרו על הימים ההם, בעיקר על הימים של המלחמה:

"ואת זוכרת את הסיר הגדול ששם בישראלנו מרק?"

"את יודעת שפעם נפלה פצצה בדיוק לתוך הסיר שלנו ולא היה לנו תה כמה ימים?"

"וככה פוצצנו רכבות וככה התאהבנו וככה הפכנו לזוג, וככה וככה..."

הסקרנות שלי בילדותי לא ידעה שובעה. רציתי לדעת עוד: רציתי לדעת איך נראה הבונקר מתחת לאדמה ומה נעלו בשלג ואיך רחצו פנים ועל מה חלמו. ובעיקר רציתי לדעת איך נראה אבא שלי, שנהרג לפני שנולדתי, וכל מה שנשאר ממנו היה תצלום אחד ושברי סיפורים.

זהו. גיליתי לכם. גיליתי את המקור לסקרנות האובססיבית שלי למה שהיה ואיננו. ומכאן מוביל רק צעד אחד לעבר שלפני המלחמה, לעבר של העיירה, לסבים של הוריי. ולסבתא הזאת מצד אמי קראו שיינה-מינה. עד היום אני לא מאמינה שכתבתי אותה בספר והדבקתי לכריכה תמונה יפה כל כך, תמונה של

סבתא אחרת, סבתה של חברתי אביגיל לבית ירמנוביץ' מקיבוץ אילון, אמו של דוב ירמיה, שעשה לו שם בזכות עצמו. טוב, ברור שמהימים ההם נשארו רק פתיתים של זיכרונות. משפחתי לא השכילה לעלות לארץ לפני מלחמת העולם, וכל מה שהיה שלה נעלם, עלה בעשן.

שיינה-מינה שלי, סבתא-רבה שלי, היא לא רק שלי. היא האימא הגדולה של הרבה אנשים שהשורשים שלהם נעוצים בעיירה היהודית במזרח אירופה. נכון, ידעתי עליה כמה פרטים אותנטיים: שהיא נולדה עם רגל אחת קצרה מהשנייה ולכן הייתה צולעת, שאביה היה גביר ובעל בית חרושת למסמרים בביאליסטוק, שבעלה היה תלמיד חכם ורב גדול, שהיא למדה לאהוב את בעלה הרב ופרנסה אותו לתפארת תלמידיו בכבוד.

ומה עם שאר הפרטים בספר? זוהי חירותו של מי שכותב את הגיבורים שלו ויכול להמציא להם חיים מלאים. וזהו פן אחר בנושא של זיכרונות ילדות, הזיכרון הקולקטיבי. יש דבר כזה, זיכרון קולקטיבי. לציירים יש זיכרון ויזואלי, למלחינים יש זיכרון צלילי, ולכותבים יש זיכרון של כל מיני: זיכרון של תנועה, של הגיג, של כאב, של צבע, של אמירה.

השתמשתי בזיכרון הזה בלי משים, אבל באהבה גדולה, כשהוספתי לספר "שיינה-מינה" אח קנטוניסט. חיפשתי כאב ומצאתי אותו בהיסטוריה של יהודי העיירה בכל פינה. מצאתי ילדים יהודים שנחטפו ונמסרו לצבא הצאר, ילדים שגדלו במחנה צבאי קר ומרוחק במשך 25 שנה, ילדים שלא ידעו מאין באו ולאן הם הולכים.

מצאתי עוד הרבה כאב שם בעיירה, בין תפילת שחרית ומנחה, בין ריחות יום א' לריחות ערב שבת, בין הפחד מהגויים בשוק לפחד מהצאר ומהכלבים של הפריץ. אבל מצאתי גם הרבה יופי וטוהר וכוונות טובות וחמימות.

חיפשתי תשובה לשאלה הגדולה - מה נשבר במלחמת העולם שהביאה חורבן על יהדות מזרח אירופה. רציתי להבין ממה היו החיים מורכבים לפני מלחמת העולם, כדי להתקרב לתקופה של המלחמה. לכן כתבתי את "שיינה-מינה" שלי. וכן, הייתה לי עוד כוונה: רציתי לתת חיים בשפה עכשווית לא רק למשפחה שלי, אלא להרבה משפחות, להרבה אנשים. לכן אין לגביר שם, כי הוא יכול להיות אביהם של הרבה אנשים. לכן אין לבעלה של שיינה-מינה שם, כי הוא תלמיד חכם אחד מרבים. גם לעיירה אין שם, כי כמוה היא המון עיירות פזורות על פני רוסיה הלבנה וליטא ופולין ואוקראינה ועוד ועוד.

חיפשתי מקום שבו זיכרונות הילדות הפרטיים שלי נפגשים עם הזיכרונות שלכם, שלהם, של רבים וטובים. אני מקווה בכל לב שמצאתי. אבל את זה אי אפשר לדעת, את זה יכול להרגיש רק מי שקורא את הספר והולך שבי אחריו.

תודה רבה לכם על ההקשבה. ואם עוררתי בכם סימני שאלה באשר למשפחות שלכם, ואם עוררתי בכם מעט הזדהות ומעט געגועים - הרי זה שכרי בכל עמלי.

זיכרונות ילדות ויצירה

יהודה אטלס

השירים והסיפורים שאני כותב הם לפעמים דברים שאני זוכר מאז שהייתי ילד, ולפעמים הם נובעים מהסתכלות על הילדים שלי, לפעמים על ילדים אחרים, לפעמים על אנשים שהם כבר מזמן לא ילדים. גם כשהדברים באים מהתבוננות באחרים, כולם נקשרים איכשהו גם לילדות שלי. למה? כי

בילדות שלנו, בייחוד בחמש-שש השנים הראשונות, מעוצב ה"אני" שלנו, מתגבשות הרגישויות, נקבעים קווי האופי, הפחדים, הדגשים שיהיו לנו בחיים. אז אם היום אני כותב על משהו, סימן שמתישהו בילדות שלי נקבעה האכפתיות שלי לגביו.

אני כותב בעיקר בחרוזים; לא רק שירים, אלא גם סיפורים בחרוזים. ששת הספרים האחרונים שלי הם סדרה של "סיפורים מפולפלים לקטנים ולגדולים". מתי זה התחיל? בילדות. רוב ספרי הילדות שלי היו מחורזים. וגם בסיפורים שהיו כתובים בפרוזה היו קטעים מחורזים, בעיקר כאלה שיש בהם חזרות או נוסחאות מאגיות. היום לכתוב בחרוזים זה לא כל-כך in, לא באופנה. ואני דווקא כותב בחרוזים. חרוזים, ראשית כול, עוזרים לנו לזכור. אתה קורא טקסט בפרוזה, וישר שוכח; קורא טקסט בחרוזים ותוך שתי דקות הוא כבר מונח לך בקופסת הזיכרון.

הספר הראשון שהכרתי בחיי, אולי בגיל ארבע, היה "לימפופו", תרגום של נתן אלתרמן לעיבוד של קורניי צ'וקובסקי הרוסי ל"דוקטור דוליטל" של יו לופטינג, עם ליטוגרפיות של קוברסקי:

"רופא נפלא הוא אויזמר, / בצל אלון עתיק הוא גר. / הוי בוא קהל והתרפא נא, / השור מהר, הדוב עלה נא! פרפר ציפורת ופרפרת, / תולעת משי חפרפרת, / בואו הנה! / מכולכם יסיר מכאוב / דוקטור אויזמר הטוב."

אחרי כמה פעמים שקראו באוזניי את הספר כבר ידעתי אותו על-פה. כשהיו מזדמנים אורחים נדירים אל הבית שלנו במושב, היו מזמינים את "הילד" להראות להם איך הוא מדקלם את כל הספר, לפי הציורים, בלי אף שגיאה, מההתחלה ועד הסוף. אז אם אני כותב היום בחרוזים בכלל, ובמשקל ובמצלול מסוימים, זה ודאי הודות לספר הזה, שנכנס אצלי למחזור הדם.

נעבור לתכנים, לזיכרונות אחרים ולאופן שהם נקשרים עם דברים שכתבתי. אתחיל אולי מזה שהייתי ילד שאוהב שיספרו לו סיפורים. לעומת זה, הדבר

האחרון שהוריי רצו וידעו הוא לספר סיפורים. הם היו אנשים עסוקים מאוד ועייפים תמיד מעבודת המשק, ובעצם לא ידעו הרבה סיפורים. הסיפורים שאני הכי רציתי לשמוע היו על גנבים ושוודדים. מה לעשות, לשני הוריי גם יחד היו בדיוק שני סיפורים כאלה מהילדות שלהם בוולדימיר וולנסקי ובקשינב. אבל אני ביקשתי עוד סיפורים, ואז בא, בעיקר מצד אבא, הסיפור הכי מעצבן בעולם: פעם אחת היה ילד שלא אהב לאכול גבינה. אז בגלל שלא אכל מספיק גבינה, היו לו שיניים חלשות. הסיפורים האלה היו, כמו שאומרים היום, מביאים לי את הסעיף. סיפורים חינוכיים שקופים, שמצביעים על מה שלא בסדר אצלי. אז ברבות הימים, אחרי הרבה הרבה שנים, נולד מזה השיר: "אבא'לה בוא" (מתוך "ורק אני לא").

אז אמרתי שנולדתי וגדלתי במושב. שישים משפחות, יחסית מעט ילדים באותה שכבה; פרות, תרנגולות, סוסים, חמורים, עבודה, עבודה, עבודה. צרכנייה, מחסן ביצים, מחסן אספקה, מחלבה. זהו. להרגשתי אז - וגם היום - חייתי במקום נידח, שלא קורה בו שום דבר ושנורא משעמם בו. להזכיר לכם: טלפון היה אז רק במזכירות; אוטו-משא אחד בכל המושב; אוטובוס נכנס למושב פעמיים ביום, פעם בבוקר ופעם בערב. היינו מבודדים מאוד! ואנשים מבודדים, למה הם מתגעגעים? שתהיה איזו נקישה על הדלת, שיבוא משהו, שיהיה עם מי לדבר, שתישבר השגרה. הוסיפו לזה את העובדה שכולם היו עניים; לא היה כסף, וגם צעצועים היו לנו רק בקושי. ואם יבוא אורח, אולי הוא יביא מתנה. אז ההורים שלי תמיד הזהירו אותי: כשבאה הדודה, זה לא יפה ישר לרוץ ולשאל אותה "מה הבאת לי?"; זה לא מנומס. קודם תשאל אותה מה שלומה ואיך היא מרגישה. כאילו אכפת לי מה שלומה ואיך היא מרגישה. העיקר שתביא כבר את המתנה! מה נולד מזה ברבות הימים? "אל הבית באה גברת".

על יד עין עירון, הכפר שבו גדלתי, יש מושבה. קוראים לה כרכור. היום זה מקום מבוקש מאוד, אבל אז - לא מי יודע מה. אבל בעיניי כרכור תמיד הייתה פאריז. על-יד עין עירון זו פאריז. מה היה בכרכור? בית-הספר שלנו היה בכרכור, שני קיוסקים, שלוש חנויות, גלידה ומאוחר יותר גרעינים, בית קפה שבלילות שבת היו באים אליו זמרים ושני בתי קולנוע, אחד לקיץ, בלי גג, "קיצו" היה כתוב עליו, והשני לחורף, סגור, "אוריון". מול הקולנוע הסגור הייתה מכולת. בעל המכולת היה אדון קרמן, איש נחמד מאוד. לאדון קרמן היו שני ילדים: אחד גדול ממני, אמנון. היום הוא בעל בית-ספר לנהיגה בחיפה. הוא הרביץ לי כמה פעמים, ועד היום אני כועס עליו. השני דני. דני היה קטן ממני בשנתיים וחצי. אנחנו לא היינו חברים, כי אני לא הולך להיות חבר של תינוק, אבל לאבא שלו הייתה מכולת, והדבר שהכי אהבתי לאכול אז - בעצם עד היום - הוא משהו שהיום

קוראים לו "קרמבו". אז קראו לזה "ראש כושי". הייתי בטוח שדני יושב כל היום אצל אבא שלו במכולת ואוכל "ראש-כושים" בלי לשלם. מזה נולד לימים השיר: **"אני חושב שהכי טוב להיות"**.

הזכרתי מכות. "רחוק מהבית/ קיבלתי מכות/ מילד גדול/ והתחלתי לבכות.// בדרך הביתה/ הבכי נחלש, / ראיתי את אימא/ - התחיל מחדש". הילד הזה הייתי אני. באמצע המושב שלנו הייתה ברכה גבוהה. לידה היינו משחקים. שם היינו חוטפים מכות מהילדים הגדולים והחזקים. אני הייתי ילד שלא יודע להרביץ, אבל לחטוף הייתי חוטף. ילד שלא יודע להרביץ, מה ההורים אומרים לו? אם מרביצים לך, תחזיר! - עצה שלא עזרה עוד אפילו לילד מוכה אחד, כי הוא אומר: אם אני אחזיר, אני אחטוף עוד יותר. אז אומרים לו: אם אתה לא יודע להרביץ, לפחות תברח. אבל מה לעשות שהילדים שמרביצים תמיד גם רצים הכי מהר? אז מה נשאר לי לעשות? ללכת הביתה בוכה. כמה זמן אפשר לבכות? חמש דקות גג. אחרי חמש דקות לא כואב לי, ואני פוגש ילד ומשחק אתו. אז אני אבכה? מגיע הביתה אחרי שעתיים, רואה מרחוק את אימא, וכל הדמעות פורצות מחדש. אני לא עושה את עצמי, איך שאני רואה את אימא זה מדליק את כל הבכי מחדש, אוטומטית. למה? אני רוצה שאימא תרחם עליי, שתדע שאני הילד הכי מסכן והכי מוכה בעולם, שתחבק אותי ושתנחם אותי. מתי אנחנו בוכים? על כאב אפשר להתגבר. על מה שאי אפשר להתגבר זה על רחמים עצמיים. אתה בוכה כשאתה יוצא לרגע מהראש שלך, נכנס לראש של אימא, מביט על עצמך ואומר: הוי, כמה הילד הזה מסכן!

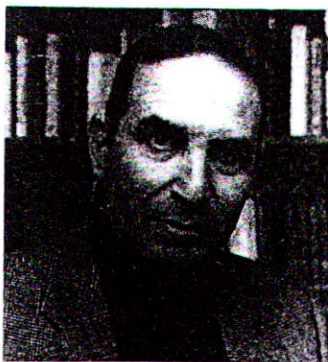
הנושא הזה, של אלימות בין ילדים לבין עצמם ואלימות כלפי ילדים מצד הורים, חוזר כל פעם בשירים ובסיפורים שלי. כמי שזוכר איך זה לקבל מכות, אני לא אחדל אף פעם מלהילחם באלימות. בסיפור "ילד נושך", אחד מתשעה בספר סיפורים בשם זה, אני מספר איך, מפני שלא ידעתי להתגונן, לפעמים, כשלא הייתה לי בררה, הייתי נושך. אבל בלנשוך יש בעיה: כולם מטילים עליך חרם. ועוד בעיה: בהתחלה אתה נושך מתוך הגנה עצמית, ובסוף אתה נושך כי זה כיף לנשוך. אני מספר, בסוף הסיפור, איך אבא שלי הוציא ממני את הנשיכות פשוט במכות, איך מאז שהרביץ לי אף פעם לא נשכתי עוד. נו, אז תגידו הנה, מכות עוזרות. כן, הן עוזרות: הפסקתי לנשוך, אבל גם הפסקתי לאהוב את אבא שלי. אסור להרביץ לילדים, בשום אופן.

אל תדאגו, כבר מזמן סלחתי לאבא שלי. הכול בסדר. האבא הזה היה אבא די שתקן. שקוע תמיד בעבודה, בדאגות על היבול, על החמסין, על הפרה שצריכה להמליט או על הדגירה הקרובה שהוא לוקח. בין הסיפורים המפורזים שכתבתי היו כמה סיפורים מצחיקים שהוא סיפר לי; בעצם לא סיפורים אלא בדיחות,

אבל מה ההבדל? בדיחה הרי זה סיפור טוב, עם עוקץ והפתעה וממזריות. והבדיחות המעטות של אבא שלי היו בכלל לא רעות. אבא שלי היה מעשן, ופעם סיפר לי סיפור שהוא באמת סיפור מאוד לא חינוכי. מאז אני אוהב סיפורים לא חינוכיים. אתם יודעים למה? כי הם מגלים לנו את האמת על החיים. הסיפור מופיע בחרוזים בספר שלי שנקרא **"עניבות במדבר"** ושמו **"שיעור בחשבון"**. כשאני נפגש עם ילדים, הם תמיד שואלים אותי איזה שיר מהשירים שלי אני הכי אוהב. אני אומר להם שאני אוהב את כל שיריי באותה מידה, כמו אבא שאוהב את כל ילדיו באותה מידה. אם הם מתעקשים, אני בכל זאת מצביע על שיר אחד שאני לא יודע אם אני אוהב אותו יותר, אבל אני בכל זאת אוהב אותו מאוד-מאוד. זה שיר די צנוע, שלא מתבלט בכלל בין כל האחרים בסיום מוחץ או בפואנטה או במשהו מצחיק. זה השיר "את תפוח האדמה" שצלינו במדורת ל"ג בעומר/ אף אחד לא אכל/ כי הפך לגחל". אני אוהב אותו כי אני נורא אוהב אש ועשן, ואל תספרו לאף אחד - אני נורא אוהב שרפות. אני לא עושה שרפות, חלילה, אבל אם יש שרפה, אני אשמח לבוא ולראות. ל"ג בעומר היה החג הכי יפה של ילדותי. יותר מפורים, שבו אף פעם לא רציתי להתחפש. במושב שלנו זה היה אירוע. היו עושים מדורה בגובה של שישה מטרים, שסוחבים את הגזעים אליה כבר שלושה חודשים קודם. כל המושב היה בא. היו עושים מעין מפקד, עם איזו פקודת יום. לראות את המדורה ההיא בוערת זה היה מחזה מרהיב ונפלא. חוץ מזה, זאת הייתה הפעם היחידה בשנה שבה ההורים הרשו לנו לא לחזור הביתה כל הלילה. בסוף היינו חוזרים, כי היינו עייפים. אבל כל הלילה היינו עושים אחר-כך מדורות קטנות, עם קפה ותפוחי-אדמה. ולך תדע כמה תפוח-האדמה צריך לשכב שם בפנים. ברוב המקרים כשהיינו מגיעים אליו הוא כבר היה גחל.

ואני רוצה לסיים בשיר על אהבת הספרים. להזכיר לכם, פעם, לפני הרבה הרבה שנים - כשעוד לא היו טלוויזיה, חוגים, מחשבים, אינטרנט - היו ספרים. הספרים היו הצינור היחיד שלנו אל העולם, אל התרבות והאמנות, אל המידע, אל העובדה שמחוץ למקום הקטן שלנו חיים אנשים וקורים דברים. במושב היו ארבעה ארונות ספרייה. עד היום אני זוכר את הריח של הספרים. זה, לטעמי, הבושם הכי נפלא בעולם. אני הייתי קורא שני ספרים כל יום, לפחות.

אז "יושב מאוחר בערב", ולא יכול להפסיק לקרוא את הספר, עד שאימא אומרת: מספיק!/ מחר צריך לקום לבית-ספר! / אז קודם: 'רק לגמור את הפרק' / ואחר-כך 'רגע' ו'תכף' ו'מיד', וכשמגיע פרק חדש אני קצת מסתיר עם היד. וכשהיא כבר כועסת/ ויותר אני לא יכול, / תמיד אני שואל/ אם יש עוד משהו לאכול".

חומרי־מציאות ובריון

ניסיון להצביע על שלושה מקורות
ההשראה לספרים "האם ראיתי את אנה
פראנק?" ו"סבא מרחף כאנפה"
מאת שמואל הופרט

"בעשרים ושניים בספטמבר 1942 התיישב סבא זיגמונד ליד שולחן־העץ המגושם שהתקין יוזק הנגר, שניצב סמוך לחלון הנשקף אל החצר הדשואה ואל חורשת־האורנים והדלבים, שצמרותיהם נעלמו בערפל. הוא כתב מכתב אחרון אל בנו היחיד ולטר, הוא אבי, שהפליג לפלשתינה החמה חודשים אחדים לפני שהצבא הגרמני פלש, בניגוד להסכם־מינכן ולהבטחות החגיגיות של היטלר לצ'מברלין, לפולין.¹ במשפטים מפותלים אלה מתחילה הנובלה "סבא מרחף כאנפה", שכתבתי בעקבות מסע למחוזות־הילדות שלי בצ'כיה ובפולין באביב 1998. הפתיחה קובעת את מועד ההתרחשות - בעיצומה של מלחמת־העולם השנייה - את המקום - כפר קטן בפולין, מוקף דשאים וחורשות ושדות הנרמז בשמו הפולני של הנגר - ואת הנסיבות שהביאו את הסב לכתוב מכתב־פרדה לבנו היחיד שנסע לפלשתינה. מתוך כך הקורא חש את המועקה של זיגמונד החושש לגורל־משפחתו ואת היחס הנלבב של הסופר, המשחזר את הסיפור על־סף האלף השלישי, היודע שזיגמונד ושאר בני משפחתו נחנקו באושוויץ או בטרבלינקה ממש כמו שצמרות האורנים והדלבים מיטשטשים ונעלמים בערפל הסמך.

אני מבקש לבחון שלושה חומרי־מציאות ששימשו לי מקורות־השראה לכתיבת שני הספרים, לתהות על כמה תהליכים של העשייה הספרותית ולהבחין בין חומרי־המציאות לבין מעשה־הבדיון והעיצוב הספרותי, שהם עיקר עבודתו היצירתית של הסופר, המתאר במילים דמויות והלכי־נפש ועלילות שהיו עשויים להתרחש כאילו התרחשו באמת. בכוונתי להתייחס למכתבו של סבא זיגמונד, לתמונה שלי שצולמה באותו כפר פולני ונשלחה לאבי שהתגורר באותן שנים בחיפה ולפגישה בכנסייה פרוטסטנטית בעיר ליבק שבצפון־גרמניה, ששימשה לי זרז לכתיבת הסיפור "האם ראיתי את אנה פראנק?"²

המכתב של סבא

המכתב שכתב סבא זיגמונד בכפר־הנופש איווניץ' שבקרבת העיר קרוסנו נשלח על־ידי סבא לקרוב־משפחה בהונגריה, שהייתה באותה תקופה מדינה נייטרלית,

והועבר מהונגריה לבן-דוד שלו בקליבלנד שבארצות-הברית, וזה שלח את המכתב לחיפה, לאבי ולטר. תכסיס ערמומי זה, שאפיין את מה שהגויים כינו בלעג "הראש יהודי", אפשר לנו לשמור על קשר עם אבי, שבבוא הזמן שלח לאימא ולי, באותה שיטה מתוחכמת, את שני הצרטיפיקאטים שהפכו אותנו לפלשתינאים והצילו בכך את חיינו. כל מה שקרה לאימא ולי בתקופת השואה כתוב בספרה התיעודי של אמ, הילדה הופרט, "יד-ביד עם תומי".³ גם תמונת-הדיוקן, שאדבר עליה בהמשך, הוברחה באותה דרך, שהתגברה על החוקים המפלים שאסרו על יהודי להשתמש בשירותי-הדואר.

את המכתב של סבא זיגמונד הראה לי אבי בשנות-השמונים. הוא נכתב בגרמנית וכולל מעין צוואה של אדם המרגיש שעוד מעט יאסרו אותו ואת משפחתו והחש שסופו קרוב. במכתב מונה סבי את הנכסים שצבר בצ'כיה, את הפיקדונות שהפקיד בבנקים ואת החובות שאנשים חייבים לו. הוא מדרך את אבי איך עליו לנהוג בחיים, עם מי להתחבר וממי מקרוביו להישמר, תוהה אם עליו להישאר בפלשתינה אחרי המלחמה, ואם, נוכח ההתכחשות של האל ליהודים, עליו להחזיק בדתו. עניין זה של זהות לאומית-דתית הוא משאיר לשיקולו. במכתב, הנקרא כמסמך היסטורי מרתק, מספר זיגמונד שנודע לו שקרוביו גורשו לגטו טרזיינשטאט וכי הוא מודע לכך שרוב יהדות אירופה כבר הושמדה. איך הוא ידע זאת בעשרים ושניים בספטמבר 1942 - זאת אחת החידות שמעוררות את סקרנותו של הסופר. מה שריגש אותי במיוחד הייתה תוספת שנרשמה על העטיפה האחורית של המעטפה: "נ"ב: חובה קדושה היא לך לשאת תפילה לזכר הורייך בחדר שבו גרנו. סבא (opa)".

המכתב, הכתוב בעט נובע, כתב-ידו הנמרץ של סבי, המסרים וההגיגים שביקש להעביר לבנו והבקשה האחרונה שלו - כל אלה הפעימו את לבי ועוררו בי שאלות ותהיות. סופר צריך לצרף להתרגשות שלו רצון להבין ונכונות להתמודד עם שאלות קשות, כדי ליצור סיפור שיש בו משהו מן המורכבות של המצב-האנושי. מי שמתרגש מצוי בהכרח במצב של קרבה ושל הזדהות, ואילו יוצר זקוק לריחוק, לפרספקטיבה, לקורטוב של אירוניה עצמית, כואבת ומחייכת. צריך להוסיף כאן מידע נוסף: הסתתרתי עם סבא בביתה של הגברת קנרובה, באותו כפר פולני, ואני זוכר את דמותו, את תנועותיו ואת צורת-דיבורו. הייתי בן שש וחצי כשנפרדתי ממנו בגטו ז'שוב... כך שיכולתי לדמיין לעצמי איך ישב וכתב את המכתב. יתר-על-כן, ביקרתי באותו בית באיווניץ' באביב 1998 וחזרתי וראיתי את המראות שזכרתי במעומעם. הסיפור נכתב כחמישים ושש שנים לאחר שסבא כתב את צוואתו, ומאז חלה מהפכה בגורלו של עם-ישראל ובחיי הפרטיים. כל אלה מעניקים לסיפור ממדים חדשים, שכבות-מרתף כפי שנהג

לומר פרופ' דב סדן, שגר ברחוב ביאליק, במרחק כמה דקות הליכה מן המכללה על-שם דוד ילין שבה אני נושא את דבריי.

המכתב, שקטעים ניכרים ממנו מובאים בספר, שימש לי נקודת-מוצא, מפני שעסק בבעיות שגם אני מתחבט בהן: שאלת הזהות היהודית לאחר השואה. סבא זימונד העניק לי זהות כפולה, יהודית-תנכית ומרכז-אירופית, בזה שנתן לי שני שמות: שמואל ותומס, על שמו של נשיא צ'כוסלובקיה, תומס מסאריק. הוא עצמו היה בעל זהות משולשת: פולנית, צ'כית-גרמנית ויהודית: זיגמונד-סלומון-שלמה. הוא לא נזקק לשמו היהודי-התנכי, שלמה, משום שהיה יהודי מתבולל, שהרגיש את עצמו אזרח צ'כי שווה-זכויות עד שבאו הנאצים והזכירו לו שהוא יהודי מלוכלך. הוא לא היה ציוני, אף ששלח בכספו חמישה חלוצים לבנות את פלשתינה, וכאשר חש שבקרב תפרוץ המלחמה, שלח את אבי לארץ כדי לבדוק אפשרות שנוכל לעלות כולנו, אבל הוא לא הצליח לממש את התכנית הטובה. החלק המזעזע ביותר במכתב הוא אותן מילים שכתב בדם-לבו על המעטפה ובהן ציווה על אבי שימלא "חובה קדושה" ויתפלל לעילוי-נשמתו בחדרו. סבא זיגמונד לא דרש שאבי יאמר "קדיש", משום שהמילים הארמיות והעבריות איבדו עבורו את משמעותן. באביב 1998 אמרנו, אחי שלמה ואני, "קדיש" על סבא וסבתא בחדר-השינה שלהם בביתם שבטשין. הצוואה מולאה לאחר מותו של אבי. אשר לי, המכתב שימש לי מקור-השראה לסיפור "חובה קדושה" שבספר "סבא מרחף כאנפה". הוא הקטר שמשך את הקרונות של הסיפור, המשחזר את המסע מירושלים לטשין, מסע שמעורבים בו מציאות ובדיון בצורה שלעתים קשה לקורא להבחין בין השניים. לפעמים נדמה לי שעלילות שבדיתי אכן התרחשו במציאות.

בסיפור משולבים זכרי-נופים ודמויות שהכרתי בילדותי עם סיפורים ששמעתי מפיו-הוריי, בראייה של אדם מבוגר המתבונן בנופים "רחוקי-המהות", כפי שכתב אצ"ג, ובדמויות, מתרפק עליהם, ומכיר באבדנם. המכתב והביקור בצ'כיה ובפולין החזירו אותי אל מראות התשתית, אבל הסיפור נכתב בידי אבא וסבא המנסה להתמודד עם התמורות שחלו בנופים ובעולם ובו. אביא דוגמה אחת: סבא זיגמונד, שהיה סוחר עשיר ואדם שתלטן, נחשב לאבי-המשפחה, ואילו סבתא וואלי, אישתו החרוצה וחמורת-הסבר, חייתה בצלו ולא זכתה לתשומת-לב של בני-המשפחה. אני זוכר את פניה הרציניות ואת פס-השיבה שבשערה. מתוך שיחותיי עם אמי התרשמתי שהיא לא חיבבה את סבתא וואלי, מפני שזאת הסתייגה מן הכלה הגליצאית, בתו של ירקן יהודי שומר מצוות שוולטר התעקש לשאת לאישה. אמי היפה הפנתה כתף צוננת לחמות הממורמרת, שרצתה שבנה היחיד יזכה באישה ממשפחה חילונית ומיוחסת יותר. אם תקראו את סיפורי

יתברר לכם שאני משתדל להבין את לבטיה ואת אישיותה של סבתא וואלי, ואני מתאר את הלוויה שלה בגטו קרוסנו כלוויה של צדקת. לאמיתו של דבר אמי היא שדאגה שחמותה תיקבר בצורה מכובדת. ייתכן שבסתר לבה העריכה אימא את וואלי, שהייתה קשה לאחרים ובעיקר לעצמה. יוצר חייב לגלות אמפתיה כלפי הדמויות הממשיות שהוא בורא מחדש בספריו ולא להתחשבן אתו.

הפגישה בכנסייה

הסיפור "האם ראיתי את אנה פראנק?" נכתב בעקבות הרצאה בכנסייה רפורמטורית בעיר האנזה ליבק, עירם של הסופרים תומס מאן וג'ינטר גראס, הגר וכותב בה היום, ועיר שבה מייצרים את המרציפן הטעים ביותר בגרמניה, מ-ג-מ: מאן-גראס-מרציפן. בעת ההרצאה בכנסייה הבחנתי בילדה בלונדינית כבת עשר, שישבה בשורה הראשונה יחד עם הוריה. הילדה לבשה חצאית כחולה, אפודה כחולה כהה שמתוכה בצבץ צווארון תחרה לבן, ולאוזניה היו עגילי-זהב בצורת לב. כאשר סיימתי לספר מה עבר על אימא ועללי בבתי-סוהר, בגטו ז'שוב ובמחנה-הריכוז ברגן-בלזן, השתררה דממה מעיקה באולם. אחר-כך עלה הכומר לבימה ושאל אם יש למישהו שאלה. לאחר ששני אנשים מבוגרים שאלו והעירו את הערותיהם, ואחד מהם אמר שאמו אמרה שלא ידרוך על האדמה הגרמנית הארוכה, ענה הכומר: "יאמר, בבקשה, לאימא שלו, שאנחנו מבינים את יחסה לגרמניה, אבל יבטיח לה בשמנו", והוא פנה אל הקהל כמבקש אישור לדבריו, "שיש היום בגרמניה דור אחר, שלא יאפשר שואה נוספת. יאמר לה שהיינו שמחים לארח אותה בליבק אם תשנה פעם את דעתה".

לאחר שהגרמני הטוב סיים את דבריו, התרוממה הילדה הבלונדינית ושאלה בקול-צלול: "אדוני אמר שהיה עשרים ושניים חודשים בברגן-בלזן. האם ראה שם את אנה פראנק?" השבתי לתלמידה שעמדתי שעות רבות ליד הגדר של צריף מספר עשר, שבו היו מרוכזים בעלי-הדרכונים הפלשתינאים והאמריקאים, אסירים שנועדו להחלפה כנגד שבויים גרמנים, וחיכיתי שיביאו את הסיר עם מרק סלק-הבהמות, שהיה המזון העיקרי שלנו, אבל לרוב ראיתי רק עגלות עם גוויות שגורו אסירים אל המשרפה. בברגן-בלזן לא היו תאי-גזים, אבל שרפו את הגוויות כל זמן שהיה אפשר. אחר-כך מתו רבים כל-כך מטיפוס ומרעב, שלא הספיקו לשרוף את הגוויות. אמרתי לילדה שרבים מן האסירים שהוצעדו לברגן-בלזן ממחנות שחוסלו עם התקרב צבאות-הברית חלפו על-פניי, וייתכן שראיתי בעיניי את אנה פראנק, אם-כי לא זיהיתי אותה. סיפרתי לה על בת-דודתי, רותי, שהייתה בת גילי וחברתי, שנרצחה בידי הנאצים, וציטטתי שורה מתוך שירו הידוע של פאול צלאן, "פוגת-המוות": "שערך הזהוב מרגרטה, אפר-שערך

שולמית. "סיימתי בכך שאמרתי שאיני בטוח אם עניתי על השאלה שלה. הילדה הנאה עמדה כל זמן שהשבתי לה ואחר-כך התיישבה ליד הוריה. כאשר חזרתי לירושלים, שחזרתי את המפגש בכנסייה בליבק ופרסמתי את התיאור, שהיה מהימן לעובדות, במוסף הספרותי של "ידיעות אחרונות". כאשר קראתי את הסיפור, אמרתי לעצמי: שמואל, משהו השתבש בסיפור שלך! וחזרתי וקראתי אותו כעורך-ספרותי וכמבקר חסר-פניות. הקריאה הצביעה על-כך שיש בסיפור שש דמויות של ילדות-נערות: ארבע יהודיות - אנה פראנק, מרגוט אחותה, בת-דודתי רותי ושולמית הנזכרות בשירו של פאול צלאן - ושתי ילדות-נערות גרמניות: התלמידה ששאלה את השאלה בכנסייה ומרגרטה המוזכרת בשיר. בסיפור קיימת חלוקה ברורה, גזעית, בין הילדות היהודיות, כלומר הקרבנות, ובין הגרמניות, השייכות לעם של הרוצחים. חלוקה זאת ניכרת גם בתיאורים הסטריאוטיפיים של הילדות היהודיות שחורות-השיער (צלאן יצק את המטפורה המזעזעת "אפר שערך") ובעלות העיניים השחורות הבוערות לעומת הילדות הגרמניות הבלונדיניות, בעלות העיניים הכחולות. אתה, כך דיברתי אל עצמי, אינך רשאי לאמץ חלוקה גזענית כזאת מבחינה מוסרית ומבחינת העיצוב הספרותי. יתר-על-כן, גרמת עוול לילדה הגרמנייה, משום שהטלת, ולו ברמז, משהו מן האחריות למותה של רותי ושל מיליון וחצי ילדים יהודים על בני-דורה ועל כתפיה הצנומות. והרי הילדה האמיצה הזאת התעניינה בגורלה של אנה פראנק, והוריה הם אנשים בעלי-מצפון, מפני שבאו לשמוע עד המספר על קורותיו בתקופת-השואה והביאו להרצאה גם את בתם הצעירה. כאשר הבנתי שהצער והשנאה והדעות-הקדומות שלי השתלטו על הסיפור, הוספתי בסיום את השורות האלה: " - אני לא בטוח שעניתי על השאלה שלך. - הוא ענה - אמרה הילדה בקול נרגש, שהדהד בחלל הכנסייה. - מה שמך? - שאלתי. - קוראים לי אנה - אמרה והתיישבה לצד הוריה." סיום זה נכלל בקובץ-הסיפורים שנדפס בעברית ובגרמנית בצירוף הסבר למה שונה הנוסח הראשון.

בכך שהילדה אומרת ששמה אנה היא חוצה את גדר-התיל המפרידה בין שתי הקבוצות, בין היהודים לגרמנים, בין הנרדפים לרודפים. היא מזדהה עם גורלה של אנה פראנק, שומרת את זכרה ומתגלגלת לתוך דמותה. התוספת מתמודדת עם התיאור הסטריאוטיפי ומתייחסת בהבנה לדמותה של הילדה. למעשה התשובה של אנה היא בבחינת נזיפה לסופר, שהרשה לעצמו לתאר אותה כדמות חסרת-שם וזיהה אותה עם הנאצים שרצחו את רותי. השינוי מצביע על-כך שהבדיה הספרותית עשויה להיות אמיתית ועמוקה מן המציאות שהמחבר מבקש לחקות, לתאר ולעצב. הנוסח החדש מבטא את אמונתי ש"לכל איש יש שם", כפי

שכתבה המשוררת זלדה, גם לילדה גרמנייה. יותר מזה: הכותרת של הסיפור, "האם ראיתי את אנה פראנק?", מקבלת משמעות נוספת. ייתכן שראיתי את אנה פראנק לא רק בברגן-בלזן - בשעה שעמדתי ליד הגדר של הצריף והסתכלתי בשיירות של האסירים שהגיעו למחנה, במסע המוות, ועדיין אני רואה אותם, פצועים ורזים וקפואים ורעבים ושבורים, מפני שהפרידו אותם מבני משפחותיהם, מסתכלים בנו, ילדי-צריף מספר עשר, ומתפללים שעדיין קיימים ילדים יהודים באירופה, מחפשים את הילדים שנגזלו מהם, ומתאכזבים, וניצוץ-התקווה שנדלק בעיניהם כבה - אלא ייתכן שראיתי את בת-דמותה הגרמנייה של אנה פראנק בכנסייה בליבק.

הביקורת העצמית של יוצר הבוחן מילים וציורים ודמויות וקצבים ועלילות ונכון למחוק ולהוציא קטעים ולשנות ולגנוז היא חלק חיוני בתהליך היצירה. אני מרשה לעצמי לכתוב דברים אלה מפני שגנתי לאחרונה רומן רחב-יריעה, שעלילתו מתרחשת בהונגריה, שכתבתי ארבעה נוסחים שלו, ועדיין נדמה לי שלא השלמתי את מלאכתי. אולי אחזור אליו פעם. כאשר אני מתבונן היום בסיפור "האם ראיתי את אנה פראנק?", אני חש שכתבתי את הסיפור מוקדם מדי, שמסרתי התרשמות מיידית, שיש בה אמינות, אבל היא חסרה את העומק הנדרש מיצירה ספרותית. כוונתי לכך שלא סיפרתי את הסיפור של הילדה הגרמנייה: מהו אופייה, מה הם התחביבים שלה, באיזו משפחה היא גדלה, ומה עשו הסבים שלה בתקופה הנאצית? איזו מורשת שעיצבה את דמותה גרמה לה לקום בכנסייה, נוכח הצלב שדקר את גבי ובנוכחות למעלה ממאה ועשרים אנשים מבוגרים, ולשאול אם באמת ראיתי את אנה פראנק? בסיפור שלי הסתפקתי בהתרשמות החטופה שלי בזמן ההרצאה, ולא ניסיתי לדמיין ולבדות את הסיפור של הצד הגרמני, הפחות מוכר לי. במילים אחרות: היום הייתי כותב את הסיפור אחרת, מפני שמאז המפגש בכנסייה עברו כמעט חמש-עשרה שנים, ונפגשתי עם גרמנים רבים, והזמן מאפשר התבוננות שקולה יותר ומטשטש את השנאות ואת הצער ומפנים אותם ומאפשר ליוצר ראייה מפוכחת יותר, מלאה יותר, הוגנת יותר.

התמונה: בבקשה, אך תשכחו אותי!

כשנתיים לאחר פטירתו של אבי נתנה לי אמי צרור של תמונות ישנות שאבא שמר במעטפה מצהיבה. ביניהן הייתה תמונת-דיוקן שלי, שצולמה בכפר אויווניץ' בראשית 1942. הייתי אז בן חמש וחצי. בתמונה נראה ילד לבוש בחולצת טריקו ובז'קט מצמר סרוק, מעונב בעניבה שאותה קשר לי, כנראה, סבא זיגמונד. לילד שיער שופע ורך, פנים עגולות, עיניים עצובות, ועל שפתיו האדומות מרחף צל

של חייו. ילד ענוג, המביט במבוכה אל הצלם האלמוני, כמו שדרשה אימא, שביימה את התמונה. כאשר הפכתי את התמונה, ראיתי שאימא כתבה בצד האחורי, בגרמנית, "בבקשה, אל תשכחו אותי!", עם סימן-קריאה מתחנן וזועק, והחתימה אותי באותיות דפוס ילדותיות: תומי - tomi. התמונה נשלחה באותו מסלול שתואר לעיל: דרך הונגריה וארצות-הברית אל אבי בחיפה. כשאני חוזר ומתבונן בתמונה ובמילים הזועקות שכתבה אמי, אני נפעם מן היזמה הנואשת של האישה החכמה. אימא שולחת תזכורת מצולמת לבעלה שבארץ-ישראל, המשתדל להשיג לנו רשיונות עלייה, צרטיפיקאטים, ואינו מצליח לקבל אותם מפני שאלפים מתדפקים יום-יום על משרדי-הסוכנות בירושלים ותובעים: הצילו את הנשים ואת הילדים ואת ההורים שלנו! הבריטים, שדגלו במדיניות "הספר-הלבן" והגבילו את העלייה באותן שנים גורליות, הקציבו רק חמישה עשר אלף צרטיפיקאטים בשנה ליהודים. ברשיונות אלה זכו בעלי-פרוטקציה וחברי-המפלגות על-פי מכסות שנקבעו בחדרי חדרים ובעלי המרפקים. לאבי, ולטר הופרט, לא היו קשרים. הוא לא היה חבר במפא"י, והוא התנהג כג'נטלמן, שאינו מקלל וצועק והופך שולחנות ואינו נדחף לראש התור. אימא ניסתה לדרבן את אבא מרחוק שיתאמץ יותר, שיפסיק להיות מנומס, אחרת הנאצים ירצחו את הילד ואותה. היא הגליצאית, הנכונה להמר ולהסתכן, אינה בוחלת באמצעים רגשיים ושולחת לו תמונה סוחטת דמעות וכותבת בקשה נרגשת ומחתימה את תומי.

בנקודה זאת מתחיל לפעול דמיונו של הסופר, המתבונן בתמונה לאחר עשרות שנים בביתו בירושלים, והוא חש בבשרו את "הפחד היהודי העתיק", מאז ועד היום. מדרש-התמונה שהבאתי בסיומו של הספר "סבא מרחף כאנפה" נכתב לאחר שהשלמתי את ההגהות של הספר הקטן. זהו תיאור תמציתי, שהוא מעין מתווה לסיפור מקיף יותר שאני מקווה לכתוב בעתיד. באותו תיאור אני מספר איך אבא מקבל את התמונה - סיפור שלא שמעתי מפיו של אבי, שהיה איש מאופק שלא הרבה לחשוף את רגשותיו - ואיך הוא מנשק אותה וחש שהוא מנשק את בנו. התמונה הוכיחה לו שתומי והילדה חיים. והרי באותם ימים כבר ידעו בארץ על ההשמדה של יהודי-אירופה, וידידים השתתפו בצערו של אבא, ויעצו לו להשלים עם "העובדה" הטראגית שאישתו ובנו נרצחו, ואפילו ניסו לשדך לו אישה, חברת-הסתדרות, שהייתה לה משרה קבועה ודירה של חדר וחצי בדמי-מפתח! ואבא סירב להיפגש אתה, וטען בעקשנות שהוא מרגיש שהילדה ותומי חיים! אחר-כך תיארתי אותו נוסע מחיפה לירושלים אל עורכת-הדין שלו, מראה לה את התמונה של תומי ומתחנן שלא תחסוך בכסף ובמאמצים, ואם צריך לשחד איזה פקיד יהודי או אנגלי, שתשחד, והוא ישלם ברצון. הסיפור המלא -

איך השיגה עורכת־הדין את שני הצרטיפיקאטים, ואיך הם הועברו אלינו לגטו ז'שוב בעזרתה של האיכרה הפולנייה הקתולית, גברת קנרובה, ומה הרגיש תומי כשעמד מול הצלם והתגעגע לאבא - סיפור זה לא נכתב עדיין. יוצר יכול, בשעה של חסד, להתבונן בתמונה ובכמה מילים שכתובות בצד האחורי שלה ולקרוא בהן סיפור אנושי שהוא חייב לכתוב.

אלו רק כמה הרהורים על היחס בין חומרי־המציאות ובין תפקודם ביצירה הספרותית. לנושא מורכב זה יש פנים רבות, כאותה הבעה מסתורית, בלתי־נתפסת, שעל פניו של תומי, המתחנן שאבא יציל את חייו.

ספרה התיעודי של אמי, הילדה הופרט, "יד־ביד עם תומי", והספרים שלי, "האם ראיתי את אנה פראנק?" ו"סבא מרחף כאנפה", וכן הרומן "יהודים יפים"⁴, שלא הוזכר כאן, נכתבו לקוראים מבוגרים, אולם הם נקראים בעניין גם על־ידי בני־נוער. מבחינה זאת ההערות האישיות שלי, שהתייחסו לכתיבה בכלל, תקפות גם לכתיבה לנמענים צעירים יותר.⁵

הערות

1. שמואל הופרט, "סבא מרחף כאנפה", שני סיפורי־מסע למחוזות הילדות, הוצאת כרמל, ירושלים, 2000.
 2. "האם ראיתי את אנה פראנק?", סיפורים, נובלה ומסה, ספרית־פועלים, 1997. הספר הופיע גם בגרמנית.
 3. הילדה הופרט, "יד ביד עם תומי", עדות 1939-1945, תרגם מגרמנית שמואל הופרט, מורשת 1978. מאז נדפסו שמונה מהדורות. הספר, שנכתב באוקטובר 1945, נדפס בגרמנית, בצ'כית, בהולנדית ובערבית. בהכנה: מהדורה באמהרית.
 4. שמואל הופרט, "יהודים יפים", רומן שעלילתו מתרחשת בפולין לפני מלחמת־העולם הראשונה, ספרית־פועלים, 1968. ר' גם: הילדה הופרט, "דוקטור ורוניקה", תרגם שמואל הופרט, רומן על רופאה ממוצא יהודי שהיא חברה בתנועת־מחתרת פולנית, כרמל, 2000. הרומן מופיע בימים אלה בתרגום לפולנית.
 5. שמואל הופרט, "אל תספרו לסימה!", ציירה אראלה, ספרית־פועלים, 1970.
- "אריות בירושלים", הרפתקה ירושלמית, צייר יוסי שטרן, מסדה 1973, היום בהוצאת מודן.
- שמונה מהדורות, שודר ברדיו והוסרט עבור הטלביזיה, תורגם לרוסית, זכה ב"פרס זאב" לספרות ילדים ונוער.
- "סיפורי־דודים", איורים יוני בן־שלום, ספרית־פועלים, 1981.
- "אותי לא שאלו", איורים אבי כץ, ספרית־פועלים, 1984, שבע מהדורות.
- "הגיירפה עפה", סיפור שעלילתו מתרחשת בגן־החיות התנ"כי בירושלים, לפעוטים, צייר איתן קדמי, כתר, 1986.

מנין נחלתי את שירי?

מאת נעמי בן-גור

מנין נחלתי את שירי? מימי מחלתי הנפלאים. הייתי ילדה כחושה וחולנית, מוכת אנגינות, בימים שלא היו תרופות אנטיביוטיות משוכללות כמו שיש היום. לכן את רוב ימי ילדותי העברתי בבית, קודחת מחוס, ולא היה דבר נפלא מזה. מדוע? משום שאמי עבדה בבית עם המתרגם הידוע של

פעם, יצחק לבנון. כל בוקר היה בא אל ביתנו, מוציא מתיקו הגדול ספר בלועזית, מתרגם מתוכו בקצב הקראה, ואמי הייתה מדפיסה באותו הקצב במכונת כתיבה. ישבתי לידם ונשביתי בעולם הקסום של הסיפורים.

ספרי החדש, **בגלל עכבר הנפש של אבא**, שיצא בהוצאת הקיבוץ המאוחד (בסדרת "קריאת כף") עם איורים של נורית צרפתי, הוא הומאז' לעולם הספרות שבו אני חיה מילדותי ועד היום. חיברתי עד כה יותר משלושים וחמישה ספרים ועוד יצירות רבות המופיעות באסופות ובמקראות.

הספר **בגלל עכבר הנפש של אבא** מספר על משפחה בורגנית: אבא, אימא ושתי בנות, סתיו בת התשע המספרת את הסיפור ואחותה הדס, הגדולה ממנה בשנתיים. האב, איש מחשבים מצליח על סף גיל הארבעים (את הספר כתבתי כשענף ההיי-טק היה בשיא פריחתו, אך אין זה משנה לעצם העניין) מחליט שעכבר המחשב אינו מספק אותו עוד. עכשיו הוא רוצה לדאוג ל"עכבר הנפש" שלו. הוא מתפטר מעבודתו והולך ללמוד ספרות באוניברסיטה. הספר מתאר את השינוי שחל במעגל המצומצם - המשפחה - ובמעגל הרחב יותר - הקהילה.

כשיצאתי לתור אחר מקום ההתרחשות של הספר, היכן גרה המשפחה, נסעתי לשכונת הדר יוסף הסמוכה למקום מגוריי והתחלתי לשוטט שם. והנה הגעתי לרחוב קטן וצנוע, כמעט סמטה, עם בתים ישנים בני שלוש קומות, עומדים בתוך חצר ירוקה. מיד ידעתי שזה המקום, כאילו מישהו נטע כאן את שיכון ילדותי ביד אליהו, שם גרתי עד גיל 10. חיפשתי בעיניי את שם הרחוב, ומצאתי את השלט: רחוב יוסף האפרתי. לנגד עיניי צפה ועלתה דמותו של מורי הנערץ לשירה מן החוג לתורת הספרות הכללית באוניברסיטת תל-אביב מלפני יותר משלושים שנה. ד"ר יוסף האפרתי נסע לתת הרצאה בספרות ברמת הגולן, ונקטל בהפגזה סורית. לא ידעתי שקראו רחוב על שמו. הייתי המומה מצירוף המקרים, שהרי הספר שלי עוסק בספרות ובמקומה בחיינו, במשמעות ובנחמה שהיא מציעה לנו.

הנחמה שמציעה לנו הספרות, נחמה לכותב ונחמה לקורא - יש כאלה שבמקום נחמה אומרים "תרפיה", אחרים אומרים תיקון - מובילה אותי למשבצת נוספת של זיכרון. בפרק לפני האחרון בספרי יוצאת סתיו מבית הספר עם סיום הלימודים ורואה את אביה מחכה לה, ועל פניו הבעה מוזרה. הוא מבשר לה בעיניים דומעות שאלון נפל. אלון היה בן השכנים שאהבה והעריצה, קצין בשיטת של חיל הים. סתיו מתפלאה ושואלת אם אלון נפל מהאנייה, שהרי הוא יודע לשחות ולצלול ויכול לחזור אליה. אחותה מעמידה אותה בפני האמת המרה: "אלון נהרג."

המפתח הסובב בחור המנעול של זיכרון ילדוּתִי הרחוק, ועם זאת הצלול, הוא המשפט ששמעתי מפי אבי כשהייתי בת תשע בוקר אחד בשעה שמונה, כשהניח את שפופרת הטלפון ובפנים אפורות הטיל לחלל הסלון שבו עמדנו אמי ואני את המשפט "שלמה נפל".

"נפל מהאווירון?" שאלתי לתומי.

אבי ואמי החליפו מבטים, ואיש לא ענה לי, כי בימים ההם של ילדותי לא הזכירו את המילה "מוות" באוזני ילדים. וכך התאדה באוויר באחת בן דודי הטייס, בן חיל ויפה תואר, אהבת חיי הראשונה, מורכבת מהערצה עם ניצני ארוטיקה של טרום גיל החביון, כאותו רגש עמום שחשה גיבורת ספרי, סתיו, כלפי אלון, בן השכנים.

אך מתים שמתאדים באוויר אינם נעלמים, אלא הופכים לענן כבד. וכך שנים, אולי עד היום, דמיינתי-האמנתי שבן דודי האהוב נפל בשבי האויב ויום אחד אראה אותו ברחוב. אבל לסתיו בת התשע, גיבורת ספרי, ובעצם לי עצמי, רציתי לומר את האמת המפורשת ולאפשר לה ולי לעבד את האבדן ולהפכו לזיכרון מרפא במקום לזיכרון מרפה. כמוני חושבת סתיו בלילה, בשכבה במיטה: "... אלון צלל ויצא במקום אחר, שם לקח אותו האויב בשבי, יום אחד הוא יחזור..."

בספר אפשרתי לגיבורה את השלב הטבעי של ההכחשה, אך לא השארתי אותה שם כפי שהשאירו אותי, ובמקום זה הצעתי לה את הנחמה שמספקת הספרות. סתיו, שאיננה אוהבת לקרוא, מתרפקת בסוף הספר על "מובי דיק" של הרמן מלוויל, בעיבוד לילדים כמובן, ספר ילדות אהוב על אלון שקיבלו במתנה מהוריה ותרם אותו לספרייה שהקימו הדיירים בבניין. הספר הזה יהיה מעתה עבורה יד לאלון, ולכן היא חותמת במילים "לא החזרתי את הספר לספרייה".

המוות בספרי הוא רק הסתעפות צדדית מן הצומת המרכזי של הסיפור, שהוא כאמור הספרות. הסתעפות נרחבת מובילה לנושא של שוויון במשפחה - הסדר המשפחתי החדש על המורכבות שבו.

דרך אחרת מן הצומת מובילה ליצירות ספרות. גם כאן נמצאת בספר משבצת

זיכרון מובהקת - יצירות ספרות שאהבתי בילדותי. בספר יש "נוכחות" לביאליק, שאבי הרדימני עם שיריו, וכן מופיע בו סיפור אמיתי עליו, כפי ששמעתי מאבי. מוזכרות בו שורות ממרים ילן שטקליס שבעזרת שיריה וסיפוריה דחפה לי אמי עוד כף של דייסה לפה. שם האב בספר הוא מיכאל - "חיכיתי חיכיתי, בכיתי בכיתי" - ושם האם נורית - "נורית אכלה התפוח, הפרח זרקא בחצר" - ובספר מתפקדים לא רק השמות אלא מהדהד מאחוריהם כל השיר.

יש בספר גם ספרות עברית וגם ספרות עולמית. בנוסף יש בו דמויות שיוצרות אלוזיה לגיבורי ספרות, כמו, למשל, השכן המסתגר, המפחיד והנרגן מנשה מנשה, שגר בקומת הקרקע, עם חלקת גינה מוקפת בגדר שיחים גבוהה. במהלך הסיפור הוא מתרכך, נפתח ומזמין אליו את הילדים, וזו כמובן אלוזיה לענק וגנו של אוסקר ויילד, גם הוא מסיפורי ילדותי האהובים.

דרך נוספת מצומת הספרות מובילה אל החברה הישראלית על פלגיה השונים: שמאל וימין, חילוניים ודתיים. ההבדלים וחילוקי הדעות מתגלעים ומתיישבים באמצעות העיסוק בספרים.

דרך נוספת מובילה אל העימות בין עולם הרוח לעולם החומר. ויש דרכים נוספות. כל קורא מוזמן לצעוד בדרך שיבחר.

אעבור עכשיו לספרי אפצ'יקונת, גם הוא בהוצאת הקיבוץ המאוחד, עם איורים של גיל-לי אלון-קוריאלי. הספר מספר על עכברה מתעטשת ללא הרף, עיטוש המפריע לסביבתה: "כששיחקו העכברונים בינגו על השטיח התעטשה סניזי - אפצ'י! הדיסקיות עפו מן הלוח והתפזרו לכל רוח... אנחנו לא רוצים לשחק עם העכברה המתעטשת הזאת קראו העכברונים, ואף חיברו עליה שיר גנאי." בסיומו הדרמטי של הסיפור מציל האפצ'י של העכברה סניזי את העכברים מפני החתול הצורר. כך היא הופכת מדמות דחויה ונלעגת ליקירת החבורה, וכולם אף מנסים לחקות אותה ולהתעטש כמוה.

הסיפור הופך חיסרון ליתרון, ועושה זאת באמצעות הומור על דרך ההגזמה. אני העכברה המתעטשת. אני הילדה החולמת בפניה, שחלומותיה והתבודדותה היו האפצ'י שהפך אותה לחריגה והרחיק ממנה את שאר הילדים. עד שיום אחד, בתיכון, כעס המחנך-החתול על הכיתה והטיל עליה עונש. כתבה האפצ'יקונת מן הפינה מכתב התנצלות למורה. המורה, שהיה הסופר והמתרגם שלמה סקולסקי זכרו לברכה, קרא את המכתב באוזני הכיתה ובפנים קורנות הודיע: "בזכות מכתב כל כך יפה, אני סולח לכולם." מאותו יום הפכה אפצ'יקונת - אני - ליקירת החברה ולמשורר החצר לעת חג וצרה.

על שדה של מטריות, שיצא בהוצאת ספרית פועלים עם איורים של רות צרפתי, אקצר ואומר שהוא סיפור העוסק בצורה לעומת המהות, במטריות היפות

המצועצעות המתפרקות בגשם לעומת המטרייה האפורה, הסולידית, העמידה.
הטיול בשדה המטריות שיצרו הילדים בגן במקום טיול בשדה הגשום שבחוץ
הוא הטיול הפנימי שלי, מיום היוולדי, בשדה הדמיון.
לכבוד נושא הכנס אסיים בשיר העוסק בכוחו של הזיכרון מתוך ספרי קוראים
שש (אייר דני קרמן, הוצאת הקיבוץ המאוחד). גם ספרי זה עוסק בקסם המילים,
והוא מיועד לילדים בגן חובה ובכיתות היסוד.

העכבר
קפץ, נזכר
בשיר שפעם שרה אימא,
שרה ואותו הרדימה.

שר עכבר בחור שם פנימה
את השיר ששרה אימא.

החתול שמע, נרדם,
נס עכבר

ונעלם.

השיר של אימא
עכבר קטן, עכבר אפור,
ראה ממול חתול שחור,
נס, נכנס לתוך החור.

והחתול - גדול, גדול
להיכנס אינו יכול.
ליד החור ישב, שמר:
מתי יצא כבר העכבר?

"קרן ספריות לילדי ישראל" מכריזה על מתן פרס לעבודה או
למחקר בספרות עברית לילדים. המועמדים לקבלת הפרס
יהיו סטודנטים להשכלה גבוהה שעבודתם תהיה לפחות
בהיקף של 7,000 מילה.
הפרס הוא בסך 5,000 ש"ח, תרומת משפחת ברגסון לזכרו
של בניהם רס"ל אביחי ז"ל שנפל במלחמת יום הכיפורים.
את המועמדות לקבלת הפרס יש להגיש ל"קרן ספריות לילדי
ישראל", רח' אבן גבירול 17, ירושלים 92430, עד
ה-15.11.2002. אם לא תימצא עבודה ראויה לפי דעת
השופטים, יינתן הפרס לספר לבני הנעורים שחבר השופטים
יבחרו בו.

ילדה לשעבר

מאת שלומית כהן-אסיף

בית של סיפורים. סבא סיפר, אבא סיפר, הדודה פלורה סיפרה, כולם סיפרו. עד היום אני מצטערת שהקשבתי לסיפורים האלה רק בשתי אוזניים ולא בשלוש.

אהבתי להקשיב לאגדות הרחוקות ולמצוץ סוכריות שצבען שחור וטעמן חריף-מתקתק. קראנו להן "הסוכריות של סבא". היום אני יודעת שאלה סוכריות "אניס" והן מופקות מצמח השומר. כשאני רוצה להיזכר ברגע של פעם, אני ממחרת למצוץ מן הסוכריות ההן ולנשום משב קריר ונעים.

הילדה הזאת שמצצה סוכריות אניס יושבת לי על הכתפיים, עוצמת לו את העיניים ומובילה אותי. לפעמים היא הצל שלי. לפעמים היא עומדת מלפניי, מאחוריי או מצדדי. ואני תוהה: מה שלומית הילדה הקטנה חושבת על השירים שלי? אוהבת-לא-אוהבת? איזה מכתב הייתה כותבת לי?

לא, היא לא הייתה כותבת. היא ביישנית. וגם אם הייתה כותבת, ודאי לא הייתה שולחת.

בספרו **שפת הסתרים של הקולנוע** מספר ג'אן קלוד קארייר: "במשל ערבי קדום מתואר מספר הסיפורים כאדם שניצב על סלע ומדבר אל הים. כמעט אין לו פנאי לשתות כוס מים בין הסיפורים. הים מאזין אחוז-קסם. סיפור רודף סיפור. והמשל מוסיף: 'אם ביום מן הימים יידום מספר הסיפורים או יושק, מה יעשה הים?'"

הייתי הים שהקשיב לאגדות ולמעשיות. מרוב שהקשבתי, התחלתי להאמין בנסים. כשחדלו לספר לי, הנחתי את משקפי הפנטסיה על החוטם והתחלתי לספר לעצמי בגעגוע. הגעגוע הוא חלק מן המקצוע שלי. כן, אני ילדה לשעבר שניזונה מן הגעגוע שלה. געגועים לאבא ולסבא שסיפרו, גם לסיפורים שסיפרו לי גם לניגון גם לסוד הצירופים וגם לעברית של פעם.

כילדה לשעבר אני חוזרת לסוכריות החריפות ההן ומתעקשת להיזכר בזיכרון הכי ראשון שלי: אני יחפה, שוטפת את הרגליים במים הזורמים בברז שבחצר, מניפה באוויר את הרגל הימנית ושוטפת, אחר מגביהה את הרגל השמאלית ושוטפת, ובינתיים הימנית טבולה בבוץ. כך, לסירוגין, מניפה רגל אחת, והשנייה בבוץ. תהיתי: למה איני מסוגלת להניף באוויר את שתי הרגליים בבת אחת? למה?

עוד זיכרון פרימאלי: אני לבושה מעיל חורפי חום, כפתוריו גדולים מאוד. אני מסובבת את הכפתור אינספור פעמים, וזה נושר אל כף ידי. אני מקרבת את הכפתור, ממצמצמת בעין אחת, ובשנייה מציצה מן החור. אימא (תופרת במקצועה) נאלצת לתפור מחדש את הכפתורים התלושים. אחרי החורף התחלתי לתלוש עלים ירוקים ולעשות בהם חורים, רק בשביל להציץ. ההצצה היא חלק מן המקצוע שלי. אני מציצה דרך חור סמוי אל מקום אחר ואל זמן אחר.

נולדתי פג, ילדה לא אפויה שתמיד חסרים לה חמישה שבועות של רחם. מה דחף אותי להיוולד לפני הזמן? האם אני מסוכסכת עם אמי? האם הסקרנות והמציצנות מאיצות בי לראות איך העולם נראה, איך העיר שלי, ואיך הבית, ואיך אני?

מכל הערים בעולם חולון היא העיר שלי, עיר של חול. עד היום כל פעם שאני מתרחצת גרגר חול נושר מגופי, זפזף רך, צהבהב. הרבה דיונות. לכל דיונה נתתי שם. מגרש המשחקים היה מוקף בגבעת חול. על המגרש הזה בנוי כיום קניון ענקי ומאיים. איש לא ביקש את רשותי, אבל גם המבנה המאיים לא מצליח להסתיר לי את שלומית הקטנה.

אני ממשיכה לדוג מן הזיכרון תמונות וקטעים, ממשיכה לחפש שם בחול את העקבות שלי ואת עקבות הזמן, נוגעת מדי פעם באופן ספונטני בתת-מודע. והרגעים האלה צוררים בספרים שלי.

הספרים שלי הפכו להיות הביוגרפיה שלי.

הכתיבה שלי אינה משקפת דבר וחצי דבר בעולמו של הילד, אלא את הארכיטקטורה של המוח, את היקף המחשבה, את קצב הנשימה, את הלבטים, את סימני השאלה, את ספריית הנפש ואת מחילות הזיכרון, את אבא, את סבא, את הכפתור ואת הרחם. הכתיבה משקפת את העיפרון שלי, שלפעמים הוא מחודד ולפעמים לא.

עד היום אני כותבת בעיפרון, בגלל המורה חיה רוזנבלט. בכיתה ב', מדי יום שישי בקבלת-שבת נהגה המורה חיה להזמין תלמיד שכתב-ידו ברור, ובטקסיות רבה העבירה אותי ממחלקת העפרונות למצטיינים של מחלקת העטים. המורה חיה לא הגיעה אליי. האם לא הספיקו לה ימי השישי, או שמא כתב היד שלי לא היה ברור? ואולי היו אלה שגיאות הכתיב?

אני ממשיכה לכתוב בעיפרון (אין לי מחשב). האם העיפרון חכם ממני ומוביל את המחשבה, או המחשבה מובילה את העיפרון, ורק אחר כך אני מדפיסה במכונת-הכתיבה?

זהו תחליף לפסנתר שמעולם לא היה לי, וכל כך רציתי.

פסנתר לא היה, אבל כינור היה.
 בשביל המוביל לבית של הדודה פלורה היה בית דו־קומתי. מן הבית הזה נשמעו
 תמיד צלילי כינור. בדרכי לפלורה הייתי מצמידה אוזן לקיר - להקשיב. לפעמים
 הייתי יושבת על המדרגות ומקשיבה.
 ופעם, אני לא יודעת מה דחף אותי, דפקתי על הדלת. אישה מלאה, ששערה לבן,
 עמדה מולי ושאלה: "מה את רוצה, ילדה?"
 לא ידעתי מה אני רוצה. נדמה לי שרציתי לגעת בצלילים.
 "באת לשמוע את הכינור? את אוהבת מוזיקה? מי ההורים שלך?"
 היא הושיטה לי כוס מיץ פטל. לגמתי גם את הצלילים.
 לאישה קראו מרים צוקרמן. לנער שניגן בחדר קוראים פנחס צוקרמן.
 והדף הריק? הדף הריק הוא הזדמנות לסיפור חדש ולחלום חדש, הזדמנות לתקן
 את המציאות מלאת הכאוס ולשפר אותה בעזרת הדמיון. לא, לא להפוך אותה
 לצודקת או לחכמה יותר, אלא רק ליפה יותר.
 ואני כותבת ומתקנת, כותבת ומתקנת. ולתקן את השיר פירושו לתקן את עצמי,
 והרי גם אני זקוקה לתיקון, מנסה לצרף פיסות של זיכרון ולבנות את הפאזל
 הפרטי, להרכיב את החלקיקים ולפזרם, וחוזר חלילה. פיסות קטנות, גרגרים,
 כפתורים, גרעינים ונקודות קטנות. כן, אבא שסיפר לי אגדות גם לימד אותי
 לנקד. האם ניחש שיום אחד אנקד את השירים ואת הסיפורים שלי?
 הדברים שאמרתי מובילים לשיר שלי **תפוח ביד**:

ואם יש לך עץ תפוחים
 ציפור תביא לך שיר.
 אז אם יש לך תפוח
 אתה באמת עשיר.

אם יש לך תפוח ביד
 תחשוב שיש לך עץ תפוחים,
 כי בכל גרעין של תפוח
 פועם לו וחולם
 עץ תפוחים שלם.

על שלושת ספריי האחרונים

דוקטור מרשמלו מלו
 הוצאת עם עובד, איורים יוסי אבולעפיה

זהו סיפור בחרוזים על הילד יוני-יון שהתקשה לספור עד עשר והמציא ספירה

משלו. הוריו המודאגים מבהילים אות לדוקטור מרשמלו מלו, אך מתברר שגם הרופא סבל פעם מבעיה זהה.
תמיד התקשיתי במתמטיקה. כשהמורה למתמטיקה דיברה על סינוסים וקוסינוסים, נדמה היה לי שמדובר בנסיכים מממלכה רחוקה ואחרת. לו הייתי תלמידה מצטיינת בחשבון, הסיפור הזה לא היה נכתב.

אקרא את קטע הסיום מן הסיפור:

מוקדם בבוקר אבא טלפן לרופא
(לפני הגילוח, לפני הקפה):
"הילד סופר עד תשע בלי טעות
סופר עד תשע בקלי קלות..."
הנה והנה הסתובב הדוקטור בחדר:
"תשע זה כמעט עשר!"
ברח לו ברח
שד הבלבול!
אי לי לולי
אי לי לול..."

בצליל נמוך, בצליל עמוק

חלף שבוע, חלף ביעף,
ועוד חצי שבוע חלף.
פתאום בלילה, מתוך החושך,
בשנתו יוניזיון ספר ושר
חרש חרש שיר פלא מוכר:
אחת
שתיים
שלוש
ארבע
חמש
שש
שבע
שמונה
תשע!

אולי החלום
לימד את הילד לספור?
אולי הציפור? אולי?
לא יודעים איפה,
לא יודעים מתי.
יש דברים שקורים פתאום
ודי...

דוקטור מרשל מלו
ניגן לו שיר על צ'לו:
"יש דברים שקורים כשישנים.
יש דברים שקורים כשערים.
יש דברים שלא יודעים
מתי הם קורים.
אולי בלילה, אולי ביום.
הם קורים בבת אחת
קורים פתאום.

ספר נוסף: נוקי עם הלב האדום
הוצאת ספרית פועלים, איורים אלישבע געש

זהו סיפור על מוצץ, על יום הולדת ועל מתנה מן הים ועל מערכת יחסים בין סבא לנכד. הסבא בסיפור הוא ודאי סבא שלי ולא סבא של מישהו אחר. בסיפור הילד לוליק משליך את המוצץ לים... והים מחזיר לו אותו, ולי סבא אמר: הים תמיד מחזיר את מה שהוא לוקח.

ספר נוסף: נשיקה בכיס
הוצאת לולו, איורים הילה חבקין

זוהי אנטולוגיה קטנה של שירי חברות, אהבה, לבבות ונשיקות, שירים וקטעים סיפוריים מספריי הישנים בצד דברים חדשים.
למה חברות? למה אהבה? אולי מפני שיש לי יותר מדיי חברים, אולי מעט מדיי? אולי מפני שחברים זה הדבר היחיד שאנחנו בוחרים (משפחה לא בוחרים, שכנים לא, מורים לא...), אולי מפני שהחברים הם סוג של אני אחר, הם הבבואה שלנו. על כל פנים, החברים שלי הם תיק ההשקעות שלי. כולם אוהבים סרטים מצוירים, וכולם חכמים ממני, ולעתים קרובות אני נעזרת במאזניים של השכל שלהם, ותמיד אני בודקת את עצמי דרכם.
"נשיקה בכיס" הופק להצגה מוזיקלית בתיאטרון הילדים והנוער ע"ש אורנה פורת. אקרא מחרוזת מן הספר:

אם תהיה עצוב,
אם דמעה של גשם
תרקוד לך על ריס,
יש לך נשיקה בכיס.

קח את הנשיקה
שמור אותה בכיס.

אם תלך לאיבוד,
אם מישהו ירביץ,
אם משהו יכעיס,
יש לך נשיקה בכיס.

יום הולדת לדינה

מאת מירה מאיר

כתבתי את הספר "יום הולדת לדינה" מתוך הערכה וכבוד לאישה שחייתה מאה שנים של יצירה, של צלילות דעת, ולימדה את כל מי שהיה בקרבתה איך חיים בכבוד. אינני הביאוגרף שלה. הייתי בסך הכול המו"ל שלה למעלה משלושים שנה. הוצאתי, בתחילה לבד ואחר כך עם ידידתי עדנה קרמר, 15

מספריה, כשאנו מלוות כל ספר מהיכתבו ועד הוצאתו לאור. תוך כדי כך נרקמו גם קשרי ידידות, הערכה וחיבה בינינו לבינה. מתוך כך עמדתי על נקודות מסוימות בדרך עבודתה, על קו מנחה ביצירתה ועל השקפת עולם שבאה לביטוי בכל מה שעשתה.

ספריה צמחו מתוך תיאטרון הבובות. תיאטרון היה אהבתה הגדולה. יתרה מזאת: הוא היה העוגן שהשליכה על אדמת ישראל, והוא שאפשר לה למצוא את מקומה, להיקלט, ליצור וליהפך מסבתא שעלתה עם משפחת הבן והיא עוזרת לו ומטפלת בנכדתה ליוצרת עצמאית, מוכרת ומתפרנסת.

במאמר שכתבה ב"הד הגן" בשנת 1962 היא מסבירה את גישתה: "תיאטרון הבובות קרוב לילד, כי הבובות, השחקנים, הן מעולמו המוכר. רוח החיים שהם מקבלים בתיאטרון תואמת את עולם הדמיון של הילד". בהמשך המאמר היא מדברת על ההשפעות על החוש האסתטי של הילד, על התפתחותו האינטלקטואלית ועל המגמה המוסרית: חיבה לצודק ותיעוב לרשע ולעוול. המאמר, כאמור, עוסק בתיאטרון הבובות בגן הילדים. ספריה טרם נכתבו אז. היא פונה לגננות, למפקחות ולאנשי חינוך לכתוב ל"הד הגן" על תגובת הילדים להצגות. התמונה של הילדים הממשיכים לשבת כאחוזי קסם בתום ההצגה גרמה לה להרגיש שמשוהו אינו שלם: היא רצתה להמשיך. גם מיכאל הנדל, מפקח במשרד החינוך, כותב בשנת 60 ב"אורים" על "החברה דינה דזי'אטלובסקה" ועל נחישותה להקים תיאטרון בובות לילדי ישראל. בתחתית המאמר מופיע צילום של ילדי גן המביטים מוקסמים במשוהו בלתי נראה בתצלום, כנראה בהצגת תיאטרונה של דינה.

מהתפוגגות הקסם הזאת, מהריק שנותר לאחר שעולם הפלאים של התיאטרון נמוג, צמחו ספריה של דינה. הם מבקשים להפגיש את הילד שוב ושוב עם גיבוריו; הם מנסים להחיות את רגעי ההזדהות שנעלמו עם רדת המסך. אך מרגע

שהם הופכים ספרים, יש להם ישות משל עצמם, והם נשמעים לחוקים החלים על ספרות.

המעבר ממדיום למדיום דורש שינויים ומכתיב חוקים חדשים: במקום התנועה על הבמה הספר הוא סטטי. במקום שיתוף הקהל בהתקדמות העלילה ובמציאת הפתרונות הדברים חייבים להימסר בספר באמירה חד-משמעית. יש מקום ללבטים ולהתחבטויות. אך אלה הם לבטיו של הגיבור.

במקום הזרימה במחזה הספר חייב להתחלק לקטעים, לעמודים. במקום תפאורה קבועה במחזה הספר מאפשר מיקום של כל סצנה בתפאורה שונה. במקום גמישות הבובות על הבמה, גמישות המאפשרת שינוי בהבעה ובהלך הרוח, בספר הבובה סטטית, וההבעות מושגות על ידי תאורה בזמן הצילום או העמדה בזווית מסוימת או שינוי במיקום היד והטיית הראש וכד'.

כיוון שהספרים צמחו מתוך ההצגות, הם עברו תהליך כמו זה הקורה בסיפורי העם: הם סופרו פעם ועוד פעם בפני קהל ער ומגיב. מתוך תגובות הקהל למדה דינה היכן יש לקצר והיכן כדאי להוסיף הסבר, אם יש דמות שאינה משתלבת בסיפור, והיכן כדאי להשהות את מהלך רגעי השיא. מתוך החזרות הרבות הלך והתגבש סיפור המעשה. וכשהסיפור הועלה על הכתב הוא היה "נכון". מכאן ואילך הספרים מקבלים את החיות שלהם, והם עומדים בפני עצמם.

רוב ספריה של דינה מציגים עולם ריאליסטי ביסודו: סביבה קרובה ומוכרת לילד הישראלי, מאוכלסת בדמויות מוכרות - בני משפחה, השוטר, הירקן, הטייס. הם עוסקים בנושאים הקרובים לעולמו של הילד - בובה הולכת לאיבוד ("מה קורה לבובה של רותי?"), ילד רב עם הוריו כיוון שאינו רוצה להתרחץ ("דני הקטן והשוטר נסים"), ילד לומד לנגן במפוחית כדי לשמח את אביו ("המפוחית של אורי"), ילדה דואגת לשתיל ששתלה ויוצאת לשמור עליו בלילה ("העץ של תמי") ועוד. בספרים אחרים הגיבורים הם בעלי חיים, גם הם מסביבתו הקרובה של הילד: הכלב, החתול, החמור. היכולת של בעלי החיים לחשוב, לנהוג לפעמים בדרך שילד היה נוהג, היא הגיונית מאוד בתוך עולמן של הבובות המואנשות פעמים רבות במשחקי הילדים.

השקפת עולמה של דינה דו'אטלובסקי, כפי שהציגה אותה מרים רות במאמר ב"הד הגן" בשנת 82, היא השקפה דידקטית, אך לא מטיפה אלא מתגמלת התנהגות נאותה. הסיפורים מציגים טוב ורע, והטוב מתוגמל, והרע אינו משתלם. בספר "עומר והמגפיים של תמי" יש מאבק פנימי. עומר גרם נזק, וכאשר הוא מבין את חומרת המעשה, הוא מוותר על מתנת חנוכה שהובטחה לו ונותן את הכסף כפיצוי על הנזקים שגרם.

יש בספריה של דינה גישה חיובית ואופטימית לחיים ואהבת האדם. במאמר

שהיא כתבה בשנת תש"ן בא לביטוי ה"אני מאמין" שלה: היא מביאה את הילד להפיק מתוכו את הטוב שבו, בעיקרה זוהי גישה מרקסיסטית. אם נזכור כי דינה עלתה ארצה מפולין בשנת 57, אחרי שנות עבודה רבות בחינוך בארץ זו, יובן המקור לגישה זו.

אך עליי לסייג את הדברים: אף שהגישה החינוכית מאוד של דינה אינה תואמת את גישתנו בבית ההוצאה, הלכנו אתה ועם שיטתה משום אישיותה, משום כוחה המוסרי ואמנותה המיוחדת ומשום יכולתה ליצור אותו דו-שיח מופלא עם הילד, מה שאנו קוראים "לדבר בגובה העיניים". כפי שאמרתי בראשית הדברים, כתבתי את ספרי מתוך הערכה רבה לאישיותה של היוצרת.

הספר בנוי מסיפור מסגרת הלקוח כאילו מספריה של דינה: הבובות באות לערוך לדינה מסיבת יום הולדת לכבוד ים הולדתה המאה(!). בבואן מספרת להן דינה על חייה. חלק זה הוא ריאליסטי, והוא עוסק בתכנים לא קלים כיתמות, מלחמת העולם השנייה ואימה, העלייה ארצה, המאבק על לימוד העברית ועל הקמת תיאטרון הבובות. בסוף היא חוזרת לסיפור המסגרת: דינה משכיבה את בובותיה לישון, ונותנת להן נשיקת לילה טוב. למרות החלקים הקשים הסיפור כתוב באופן המובן לילד, המשתף אותו במתרחש, אך אינו גורם לו פחד.

גם מבחינת העיצוב השתדלנו ללכת בעקבות התוכן של הספר: הוא נפתח באקספוזיציה - תצלום של דינה עם בובותיה. בדף הבא מתחיל סיפור המעשה. מחצית העמוד תצלומים מתוך ספרי הבובות של דינה, ומחציתו טקסט. העמוד השמאלי מוקדש לציור המלווה את המסופר. הצייר וולף בולבה אייר את הספר ברגישות רבה: הציורים המספרים על הארץ צבועים בצבעים עליזים, וסיפור ילדותה של גיבורת הסיפור בראשית המאה צבוע בצבעים אפורים-חומים, המזכירים תצלומים מאותם ימים. צבעים אלה תואמים מאוד את החלקים העצובים יותר של הסיפור.

בכתבה ב"דיעות אחרונות" בשנת 1991 שאל יהודה אטלס את דינה מהו סוד אריכות הימים. "כשיש לאדם עניין בחייו", ענתה לו, "כשהוא עסוק ושקוע בו, והוא אוהב אותו בכל לבו, זה הביטוח הכי טוב מפני הזקנה. הוא לא חושב על גיל, לא על מיחושים ולא על מחלות, רק על העניין שלו. ואם עניין זה קשור בילדים, יש לו סיכוי להישאר ילד עד מאה ועשרים".

הרהורים על ספריי

מאת מיריק שניר

אינני מרגישה "נחתום המעיד על עיסתו" כאשר אני עוסקת בספריי. לאחר שרטטו חדרי הלב, או הבטן, המו"ל אישר אותם והם יצאו לאור. אני יודעת שגלומים בהם דברים הנסתרים ממני, שייחשפו בפניי רק בבוא העת.

לדעתי אין צורך להכניס במתכוון מוסר השכל בסיפורים; צריך רק לכתוב אותם בתום לב, ומוסר ההשכל יהיה בהם ממילא ואף יפתיע את היוצר בעצמו. רוב האנשים רואים בסיפור-ילדים דרך נחמדה להעביר שעה חביבה עם ילדים ובו בזמן לקדם אותם בשפה, בידע, בתרבות, וכמובן גם לחנך. רובם אינם רואים בסיפור-ילדים הזדמנות לקדם את עצמם, דרך נפלאה להיכרות ולמפגש בין הילד שלהם לילד שבהם.

"למה כל לילה אני עייפה?"

"למה כל לילה אני עייפה?" שאלה נכדתי יום אחד. שאלתה הפתיעה אותי בראשוניותה. אנחנו, הגדולים, כבר לא שואלים אותה. היא שעשעה אותי, ויכולתי להסתפק בכך.

יכולתי גם להשיב לה בהסבר מדעי קצר או ארוך, אך סביר להניח שבתגובה הייתי מקבלת בחזרה את אותה שאלה: "אבל למה כל לילה אני עייפה?" למה ילדים מחזירים לנו את השאלות? כי אנחנו עונים על מה שהם חושבים שהם שאלו, ולא נעצרים לברר מה מטריד אותם באמת.

האימא בסיפור "למה כל הלילה אני עייפה?" מצפה לשאלה של ילדתה, מזמינה אותה. היא מבינה שתהליך למידה משמעותי מתחיל משאלה של ילד, שלמידת אמת מתחילה מהקשבה לילד, ולא מנושא שאנחנו החלטנו שחשוב ללמד אותו. הילדה שואלת בגוף ראשון: היא שואלת על גופה: היא שואלת על עצמה. ואימא משיבה לה באותה שפה.

"אימא נשקה לי ברוך וליטפה". הליטוף והנשיקה הם השפה הראשונה שבה מבוגר מתקשר אל ילד, ובהמשך החיים הם גם שיאו של קשר האהבה הנרקם בין שני אנשים מבוגרים.

ים בת שלוש וחצי אמרה:

"מי שמרביץ, זה בגלל שלא לימדו אותו ללטף,

ומי שנושך זה בגלל שלא לימדו אותו לנשק.
השיעור של אימא מתחיל בהבעת אהבה, כי תכליתו להשיג אהבה.
אימא חשה ששפה עבור ילדתה היא עוד חומר להתנסות, כמו מים, אדמה, בד,
צבע. היא שמה לב שילדים נהנים לשחק עם שפה, לגלות אותה, לבנות אתה. היא
עבורם "כחומר בפי היוצר".

החרוזים, ההפכים, המילים הנרדפות, המילים המתגלגלות בפה, המילים האתגריות,
המילים החדשות, המילים שצלילן מעיד על תוכן - כולן "עונג לפיות".
אימא מבינה שלהפגיש ילדים רכים עם שפה גבוהה משמע להעניק להם אוצר
לחיים, כלי נפלא לקליטה ולהבעה, וכי הילדות הרכה היא התקופה שבה היכולת
האנושית לרכוש מיומנויות שפה נמצאת בשיאה.

איך האם עושה זאת? היא מתחברת לתחושות, לרגשות, לניסיון החיים של ילדתה.
היא מעלה אותה בעזרת הסיפור ממדרגת ההתנסות למדרגת ההמללה, נותנת שמות
לפעולותיה, הופכת את חוויותיה הראשוניות למילים ואת רצף היום שלה לסיפור.
אימא יודעת לספר סיפור, לעצב מבנה סיפורי, אך את תוכן הסיפור קובעת הילדה.
סיפור הלילה משקף את היום של הילדה, חוזר על חוויותיו, מסכם וחותם אותו, ברוח
של "נעשה ונשמע" ולפי הסדר הזה ולא הפוך, כדי להבטיח שלעשייה תהיה משמעות.
איינשטיין ניסח זאת כך: "הידע הוא ההתנסות; כל השאר הוא תיאוריה." והוא
הרי נחשב למבין גדול בתיאוריות.

מהלך ידי האם על גוף בתה, עם קולה המספר, המתנגן ורגשותיה השופעים, הם
מעין עיסוי גוף, רוח ונפש החוזר על עצמו מדי לילה, מחזק את דימוי הגוף של
הילדה, ממלא ומעשיר את רוחה, ומעמיק את הקשר הנפשי בין האם לבתה.
החזרה, הנגינה, הנגיעה יוצרים מסגרת מוכרת, מחזקת ומרגיעה לסיום היום
ולתחילת הלילה, כמו שיר ערש.

הסיפור שנפתח בנשיקה גם נחתם בנשיקה, כי האהבה היא לב לבו של תהליך
הלמידה, היא ראשיתו והיא אחריתו.

"סיפור על במה"

"סיפור על במה" הוא אח ספרותי ל"מעשה במסמרים". הוא נכתב בתהליך שארך
למעלה מעשרים שנה. איוריו השובבים ושובי הלב של גידי קייך מצויים בשני
הסיפורים: את הראשון אייר בגיל 60 ביד, ואת השני בגיל 80 במחשב.
שני סיפורי הטיול החלו להיכתב בתקופה שבה עבדתי ב"פעוטון זית" בקיבוץ
נווה איתן שבעמק בית-שאן.

כשילדים רואים במה, לא קשה לנחש שהם ינסו לעלות עליה. הם אמנם לא
שמעו עדיין ש"כל העולם הוא במה", אבל הם כאילו יודעים זאת, ורוצים לעלות

על הבמה של העולם, על הבמה של החיים.
ב"סיפור על במה" קבוצת ילדים וגננת יוצאים לטיול. מרחוק הם רואים משהו
דומה לבמה. מקרוב מתברר שהבמה גבוהה פי כמה. אנחנו, הצופים בהם, יודעים
שאין להם סיכוי להצליח לעלות עליה. הם אינם יודעים.

מה יעשו הילדים? ומה הם ילמדו? מה תעשה הגננת? ומה היא תלמד?
כל שמונת הילדים בסיפור נרגשים למראה ה"במה" שיוני גילה, ורצים לעברה, אך כל ילד
מדמין דבר אחר שיעשה עליה; כל ילד מנסה לטפס בדרך אחרת; כל ילד מגיב אחרת
כאשר הוא נכשל. וכל שאיפה, מעשה או תגובה מלמדים על אישיותו של ילד אחר.
הגננת הולכת בעקבותיהם וצופה במתרחש, בחינת "מכל מלמדיי השכלתי,
ומתלמידיי יותר מכולם". היא לא תכננה את המפגש עם הבמה; היא רק קבעה את
מסגרת הזמן והמקום. את התוכן הכתיבו הילדים.

זו בעיניי מהות החינוך ומהות ספרות הילדים כחלק ממנו.
במהלך הסיפור הגננת כאילו אינה נמצאת שם; היא לא בטקסט ולא באיורים,
מלבד בהתחלה ובסוף של הסיפור, אבל נוכחותה מורגשת היטב (כך גם ב"מעשה
במסמרים").

הגננת אינה אומרת לילדים "זה לא בתכנית הטיול", "זו בכלל לא במה", "היא
גבוהה מדי", "אתם לא תצליחו לעלות", "זה מסוכן"... היא אינה מרימה אותם
למעלה; היא אינה מציעה להם פתרונות; היא אינה מונעת מהם לנסות ולהיכשל.
היא כן נוכחת, והילדים יודעים זאת. היא מגשימה הלכה למעשה את "חנוך לנער
על פי דרכו", ולא "על פי דרכי".

מופלא בעיניי שלפני כל כך הרבה שנים מישהו ניסח את המשפט הזה והמסורת
שלנו מצאה אותו ראוי להישמר ולהימסר מדור לדור. וכל זה קרה בתקופה שבה
היה הרבה יותר סביר שיגידו "חנוך לנער על פי דרכו של האל" או "חנוך לנער על
פי דרכו של המבוגר". אך הם הדגישו: "חנוך לנער על פי דרכו" של הנער,
והמשיכו: "גם כי יזקין לא יסור ממנה".

אגב, משמעותו של נער במקורות שונה מאוד ממשמעותו היום: נער הוא מיונק -
משה בתיבה: "ותפתח ותראהו את הילד והנה נער בוכה" - ועד לוחם: "ישחקו
הנערים לפנינו".

נער הוא מלשון ניעור, ואצל רש"י מצאתי "נער ממעי אמו", כלומר נולד. נער
הוא כל מי שנמצא בתהליך התעוררות, התנערות, מיונק ועד בוגר. משמע, כבר
לתינוק יש דרך למידה משלו, ועלינו לכבד אותה.

תפקידנו אפוא איננו ללמד ילדים איך ללמוד, אלא ללמוד מכל ילד איך ללמד אותו.
ב"סיפור על במה" הכול לומדים: הגננת בדרכה, כל אחד מהלדים בדרך המתאימה
לאישיותו, ואנחנו, הקוראים, כל אחד מאתנו לוקח מן הסיפור הזה משהו אחר.

הסיכום הסיפורי שהגננת עושה למחרת על הבמה נותן חיזוק נוסף לכל מה שנלמד יום קודם, שוב בבחינת "נעשה ונשמע".

הסיפור שיצא מן השדה התגלגל לספר, כדי שיוכל לחזור אל השדה, עם עוד ילדים.

כשיצא "סיפור על במה" לאור, לאחר תהליך כתיבה של שנים רבות, שמחתי בו, אך עדיין לא ידעתי מה כתבתי, ומאז זה הולך ומתברר לי ומרגש אותי מאוד.

מתחוור לי שהבעתי בו בדרך סיפורית את ה"אני מאמין" שלי, לא רק על למידה משותפת של ילדים ומבוגרים, אלא גם על המסע האורייני המופלא והמתסכל שהם עושים זה לצד זה.

אני לוקחת לעצמי רשות וזכות להגיד מילים ספורות על סופרת ילדותי, קדיה מולודובסקי. לפני שבועות מספר יצא לאור ספר שני בסדרת סיפוריה, שאני מתרגמת מיידית, מפעל שהחל בו סבי, מרדכי סגל ז"ל, והמשיכו בו נתן אלתרמן, מרים ילין-שטקליס, לאה גולדברג ופניה ברגשטיין.

סיפורי קדיה המחורזים, מלאי החן והחכמה, מספרים על העיירה היהודית מזווית הראייה של ילדים, ולכן יש בכוחם להפגיש ילדים של היום עם העיירה, שאלפים כמותה היו ולא נותרה גם אחת.

יש תקופה אחת בחיים שבה ילדים ומבוגרים קוראים ביחד את אותם הסיפורים. סיפור יכול לתרום לשיפור הקשר ביניהם. סופר הכותב לגיל הרוך יוצר ספרות ייחודית, הפונה לכל אדם, בכל גיל. לכן אינני מרגישה רק סופרת ילדים.

קדיה מולודובסקי אמרה: "ספרות ילדים אינה קיימת למעשה בעולם. יצירה שיש בה חן ודמיון ותום במדרגה כזאת שהיא מובנת גם לילד, הרי היא נעשית ממילא ספרות ילדים." אני מעזה לומר שמסע החיים עם סיפורי קדיה אל העיירות חשוב לא פחות מן המסעות אל מחנות המוות.

לסיום אביא שיר משל קדיה, "אגסים":

אגסים

על אם הדרך עץ אגס
נטוע על השביל,
ללא גדר, ללא שומר,
את פרותיו מבשיל.

שנית צומחים לו ענפים.
בא רוח לפרק,
אך ענפים רק נכפפים
ורוח נס שורק.

ראשית יוצאים לו העלים.
באות עזים לחמוד,
אבל לשווא נושאות זקן,
כי הם גבוהים מאוד.

שלישית תופחים לו אגסים,
בם כל אדם חושק,
והפרות בשלים, גדולים,
מיד נפלים אל חיק.

עיון ומחקר

הדמיון בעולמו של הילד הצעיר

עיון בלקט פשירה של ש' כהן-אסיף
מאת רבקה גרון

הדמיון בעולמו של הילד מופיע במרכז המפה התימאטית של שירי ש' כהן-אסיף לילדים.

יש שגישתו האנימיסטית של הילד לסביבתו היא ציר החוויה בשירה, ואנו נעים בתוך סביבה "מדברת", "מרגישה" ומתנהלת על פי חוקים מוכרים מהעולם האנושי הקרוב לילד.

יש שתפיסתו המאגית של הילד, שביטויה הבולט ביותר הוא האמונה כי אפשר לשנות את המציאות לטובתו, היא המניעה את החוויה השירית. ברוח זו הילד מצליח לפתור או לפחות לרכז בדרכי קסם ונס את הריאליה הלוחצת ומאיימת לעתים. לעתים דווקא משחקי דמיון אבסורדיים הם שממלאים את חלל היצירה, והדובר מקפץ ומשתולל בהנאה בתוך מציאות של "נונסנס" נטולה כל רסן וחוק, שכל מטרתה לשעשע ולבדר. אפקט השעשוע בשירים אלו מושג על ידי ניפוח המציאות היומיומית ושבירת כללי ההיגיון.

לגווניו השונים של עולם הדמיון של הילד ולביטוייהם הייחודיים ביצירתה השירית של ש' כהן-אסיף נקדיש רשימה זו.

א. האנשת הסביבה

החייאת הסביבה על ידי הילד היא אחד מציריה המרכזיים של שירת כהן-אסיף. תכונה זו, על פי פיאוזה, היא ביטוי לגישתו האגוצנטרית של הילד הקטן, הגורמת לו לסטש את התחומים בינו לבין העולם שמחוצה לו כשהוא מפעיל שני מכאניזמים: אנימיזם (הנפשה) ופרסוניפיקציה (האנשה).

באנימיזם הילד מייחס רוח חיים, תודעה ורגשות לאובייקטים דוממים, ואילו בפרסוניפיקציה הוא מעניק מכוונותיו האנושיות לכול: לחי, לצומח, לתופעות טבע. כולם מדברים, חושבים ומרגישים כמוהו. בדרך זו הוא חש "בבית" גם במצבים בלתי מוכרים וסבוכים שהמציאות מזמנת לפניו.

כך קורה בשיר "בקומת המיליון" (מתוך "מחשבות שאינן רוצות לישון", עמ' 31) שבמרכז עומדות שתי דמויות, מרברק ומרעם, המתגוררות בבית משותף, בקומה

המיליון. שני השכנים נושאים שם אנושי וחזות אנושית ומקיימים מערכת של יחסי גומלין מגוונת, הנעה בין יחסי ידידות ליחסי ריב ומדון. פעילותם המיוחדת של השניים מתוארת כעיסוק הלקוח מהתחום האנושי: הברק הוא צלם המבריק באורו כדי לצלם תמונות, והרעם הוא מתופף ידוע. הכינוי **מר** מגביר את הממד האנושי ומוסיף להם חשיבות וכבוד. ראשיתה של העלילה בפעילותו של מרעם המחליט לתופף באמצע הלילה, למורת רוחו של שכנו, מרברק, המגיב על כך מיד:

"רעש כזה בבית משותף? / רעש כזה מתחת לאף?
חשב: "אברח מפה, ארוץ, / למרות הגשם שבחוץ."
כפיג'מה עם פסים ברח מהחלון / בקומה המיליון.
מרעם נבהל / רץ להשיגו / להחזירו
לבית המשותף / בקומה המיליון.

בסיומו של השיר נרגעות הרוחות, ומגיע ההסבר על המתרחש:

מרברק ומרעם חברים / אך לפעמים
כלי סיבה וטעם / מתחיל הזעם.
וכך בא הברק / ואחריו הרעם.

על ידי האנשת הדמויות המשוררת מנסה לקרב את הנמענים שלה להבנת תופעות עלומות וגדולות ממדים ולהפחית מהם חרדות. בשיר אחר, "**יום הולדת ללבנה**" (מתוך "המחבוא של הרוח", עמ' 40), כהן-אסיף מתמקדת בתופעת הירח המלא, המופיע בסביבתו של הילד מדי פעם, בלי שתהיה לו אפשרות לגעת בו או להבינו. במרכזו של השיר מוצגת תמונה אידיאלית של חגיגת יום הולדת ללבנה, ומצויים בה כל האלמנטים המתקיימים גם באירוע כזה בעולם האנושי: שמלה לבנה לבעלת השמחה, אפיית עוגיות לכיבוד, מתנות וברכות של האורחים ללבנה. הכול נוצץ, כיאה ליום חג. גיבורת הערב, הלבנה, אינה מאחרת אחרי כולם ומביעה תודה על תשומת הלב והאהבה שהרעיפו עליה. רוצה לומר, שכל טקס כזה מלווה באלמנטים אמוציונאליים שהם חלק מכל חגיגת יום הולדת אצל ילדים. ובלשון השיר:

הלכנה בענן מתחבאה.
"תודה רבה!" לוחשת
ונרגשת.

בשיר "לדגדג הר" (מתוך "גלגל הלחמניות", עמ' 73) יש האנשה של כל הדמויות: הנמלה, הציפור, הילד. כולם מנסים לדגדג את ההר, אך ללא הצלחה. אין בידיהם הכוח להביאו לידי צחוק בשל פעילותם החלקית בלבד ויחסי הגודל ביניהם. לכן תגובת ההר לדגדוג היא מזערית, ומתבטאת רק בפיהוק, באיפוק או בצעקה קלה. לעומתם עומד הגשם כתופעת-על המקיפה את ההר ומשיגה את התגובה המצופה:

הגשם מנשק / וזה מדגדג, מדגדג... / וההר צוחק, צוחק וצוחק...

שיר אחר, "בסמטת העכברים" (מתוך "המחבוא של הרוח", עמ' 4), מתמקד בעולם בעלי החיים המתנהגים כבני אדם. במרכז השיר עומדת משפחת עכברים המתנהלת בתוך אותן נורמות אנושיות המאפיינות את משפחת האדם: האם, הסמכות העליונה, היא שדואגת לילדיה, ומנסה לקשור עמם קשר בכל דרך אפשרית - פיתוי, רוך דאגה ו"התעלמות" - ואילו העכבר הקטן, ילדה, כדרכם של ילדים, משחק את משחקיו בלא דאגת יתר, ומנסה מפעם לפעם גם להתגרות באמו ובהוראותיה.

כך קורה בשיר שלפנינו, כאשר אימא עכברה קוראת לבנה העכבר לצאת ממחבואו, ומציעה לו דברים אהובים עליו, כגון חיפושית, צדף, מנגינה, אך בלי הצלחה. הוא מתעקש ואיננו יוצא. מה עושים עם ילד עקשן? מעמידים פנים לא אכפתיות ואומרים לו: "אל תבוא ואל תבוא!" וכאן, כצפוי, מתרחש השינוי, והעכבר המסתתר, החושש למעמדו אצל האם, מחליט לצאת ואומר: "אימא, אני פה!" אין ספק שבשל "האנושיות" של הסיטואציה מצליחה ש' כהן-אסיף לעורר הזדהות וקרבה אצל הנמען הצעיר, המכיר סיטואציות כאלה מנסיון חייו. כיוון אחר של האנשה מצוי בשירים המאירים את עולם הצומח, שאף הוא, כעולמות האחרים שהבאנו לעיל, פועל במתכונת אנושית.

כך קורה בשיר "איש העץ" (מתוך "מחשבות", עמ' 38) שבו מודגש הקשר המיוחד של הילד עם העץ, חברו הנאמן, הנראה "כמו איש" ומתנהג על פי כל הקודים המוסריים המאפיינים חברות טובה אצל בני אדם: נאמנות, הקשבה, העדר ביקורת, שמירת סוד וכמובן חיוך כביטוי לרגש חם בין השניים. כדי ליצור אווירה של קרבה ואמינות כהן מציירת את חזות העץ בדמות אדם, כפי שהילד תופס אותו:

"אני מכיר עץ אחד / שיש לו עיניים, ידיים ורגליים / ואף נורא מיוחד.
הוא כמו איש. / כך אני מרגיש.

כמו כן היא יוצרת מצלול אקספרסיבי על ידי חזרה על הצליל ש', כדי להמחיש

את השקט ואת השלווה שבסיטואציית הלחישה של הסודות מהילד אל העץ, ידידו:

"את כל הסודות שיש / לעץ אני לוחש. / הוא מקשיב / מחייך ולא משיב.
הוא כמו איש. / כך אני מרגיש.

בדרך זו כהן יוצרת חוויה רב-ממדית המשלבת עין, אוזן ולב.
גם בשירים אחרים אנו עדים לאנושיותם של דוממים בסביבה, כמו בשיר
"המקרר" (מתוך "מחשבות", עמ' 59), שבו מובע רוגזו של המקרר על כי בני
האדם אינם מתחשבים בו:

מה אני, קופסה או סתם ארגז? / כל הזמן פותחים לי את הדלת.
בשביל ענב אחד - / פותחים. / לפעמים סתם, רק להציץ - / פותחים.
איזו חוצפה! איזה זלזול! / פותחים את הדלת / בלי דפיקה, בלי צלצול.

דבריו מעוררים תהודה נמרצת הקובעת:

מהיום והלאה יהיה בבית חוק: / לפני שנפתח את המקרר / תמיד נדפוק.

גם בשיר "כבסים על חבל" (מתוך "המחבוא", עמ' 36) אנו פוגשים בגדים
התלויים לייבוש הנוהגים כבני אדם:

"מכנסיים וחולצה... מחטטים בכיסים

חצאית ארוכה ופיג'מה ירוקה "מטפטפות" / סודי / סודות / נותנות עצות.
"את ממש יפה!" / לוחש הגרב לכפפה.

העולם מלא נסים / על חבל הכבסים.

רק המטפחת / מן החבל צונחת, / עם הרוח עפה / ובורחת.

ההאנשה מקרבת את המראות לעולמו של הילד בשירי ש' כהן-אסיף: החלום
מטייל ברחוב, פלחי התפוז מספרים מעשייה, הרוח מחפשת מראה לראות איך
היא נראית, במחנה היתושים מתלחשים, הדבורה מתעניינת אם הדבש שלה
טעים, אריה של קרקס מסתובב ברחוב לראות אם אנשים מוחאים כף בראותם
אריה, נחש מחפש חייט שיתפור לו בגד עם רוכסן וכפתור, ילד משוחח עם פרח
פעמונית, הירח כותב לשמש מכתב ומבקש פגישה, הנהר והרוח מנהלים דו-שיח
על הצבע הירוק, ענן פוחד לצנוח, ומלאכים מטאטאים את השמים במטאטא
מיוחד ועוד.

ב. הקסם והנס

כיוון אחר של שירים שבהם הדמיון הילדי מניע את החוויה הספרותית בא לידי
ביטוי בשירים ששולטים בהם הקסם והנס. במרכז יצירות אלה עומד גיבור (לרוב
ילד, שהדמיון והקסם טבעיים לו), והוא נוקט פעולה, חשיבה כלשהי (מילה, שימוש

בחפץ או אמונה בדמות), כדי להשפיע על הכוחות העל-טבעיים השולטים בעולם שיפעלו לטובתו. עשיית הפעולות האלו מבטאת את חשיבתו המאגית, שאף היא, כאנימיזם, מסימניה של החשיבה הבלתי בשלה, המערבבת בינו לבין העולם החיצון. היבט זה לא נעלם מגישתה של ש' כהן-אסיף לעולם הדמיון של הילד, וכביתר השירים שעסקו בהם עד כה היא נותנת לו מבע אמנותי הולם. כך למשל בשיר "אבקה סודית" (מתוך "הספר הגדול...", עמ' 9) מופיע ילד קטן האוחז באמצעי סודי (אבקה) המסוגל לעזור לו בכל מצב מאיים. בשל כוחותיה המופלאים של אבקה זו היא מבוקשת על ידי הכול, למורת רוחו של הדובר. ואלה דבריו:

יש לי אבקה מאין כמוה / שתמיד מנצחת: חושך, נמר וכל פחד.
אף אחד לא מאמין / שיש לי אבקה כזאת / וכולם רוצים לראות.
אם אראה לכם / האבקה תיגמר. / ואז, מה אעשה / עם החושך / ועם הנמר?

השיר מציג את אחת הסיטואציות השכיחות בגיל הילדות הרכה - הפחד מהחושך, מחיות טרף וכד', המוביל את הילד לחפש דרכים להתמודד עמם באמצעים מופלאים. והרי זה בדיוק מצבו של הילד הקטן הנזקק למשהו שישנה עבורו את המציאות המפחידה כל כך. הימצאותה של האבקה מתחת לכר גוררת את כל הקונוטציות החיוביות; שמה מתקשר למערכת המעניקה חום ותמיכה. אין ספק שיש לאלמנט המאגי בסיטואציה זו "תפקיד הגנתי", כפי שהבחינה נכון ע' שנהר*.

גם בשיר "נשיקה בכיס" (מתוך "גלגל הלחמניות", עמ' 6) משמשת הנשיקה השמורה בכיס אמצעי הגנה בכל מצב טעון:

אם תלך לאיבוד / אם מישוהו ירכיץ / אם משהו יכעיס...
אם תהיה עצוב / אם דמעה של גשם / תרקוד לך על ריס
יש לך נשיקה בכיס.

וריאציה על השיר הקודם אפשר למצוא בשיר "אבקת נשיקות" (מתוך "גלגל הלחמניות", עמ' 7). גם כאן שמורה בסוד, מתחת לכרית, שקית של אבקת נשיקות שתופעל בעת הצורך, בכל מקום כואב:

אני מפזר אבקת נשיקות / במקום הכואב
משפשף, מלטף / והכאב נרגע / והכאב חולף.

אין ספק, אומרת ש' כהן אסיף בשירים אלו, האהבה היא פתרון הפלא לכל התחלואים.

* ע' שנהר, "המאגיה", מספרות ילדים לסיפור עממי (1982), עמ' 72.

בעולם השירי של ש' כהן-אסיף מצוי גם כיוון שלישי של יצירות, המציגות את הדמיון הילדי הפרוע ונטול הגבולות הבונה עולם של "נונסנס". יש ששילובן של הוויית מנוגדות הוא הבונה את המציאות האבסורדית, כמו שקורה בשיר "דוב הקרח ודוב האש" (מתוך "המחבוא", עמ' 6). בשיר זה ש' כהן יוצרת סיטואציית אבסורד מובהקת, הנרמזת כבר בשם השיר, וכל ניסיון למקם אותה בזמן ובמקום נדון לכישלון, כי היא מתרחשת אי שם "בסוף הדרך". החוויה השירית נרקמת סביב אהבתם הלוהטת של שני דובים המנהלים דו-שיח בכתב לאורך שנים, עד כי געגועיהם גוברים והם נפגשים:

דוב הקרח ודוב האש / התחבקו חזק / חיבוק מרגש.

הסיום מעצים את האבסורד: ש' כהן-אסיף מעמידה כאן ילד כדובר הצופה במתרחש ומצביע על אי-ההיגיון שבמפגש זה. החיבוק הבלתי אפשרי בין השניים, הקרח והאש, אינו מותיר אחריו דבר. כמצופה האש ממיסה את הקרח, והקרח מכבה את האש. הערתו הבלתי אמצעית של הילד הקטן מזכירה את זו של הילד בסיפור "בגדי המלך החדשים" הצועק ש"המלך ערום". בשירנו הדברים נשמעים כך:

מוזר, ראיתי שני דובים, / נושקים לחי וצוואר.
עכשיו אני רואה דבר.

בזאת כאילו אומרת לנו המשוררת: ראו איך הילד מסוגל לחיות בשני העולמות כאחד, בעולם הדמיון הפרוע ובעולם השפוי, המציאותי, בלי שהאחד יפריע לרעהו.

כיוון אחר ליצירת אבסורד נוצר תוך ניצול תפיסתו המוטעית של הילד את הטבע. עניין זה בא לידי ביטוי בשיר "פתאום עפתי" (מתוך "גלגל הלחמניות", עמ' 48), שבו הילד הדובר מתעופף, בלי להתחשב במושגי מרחק, זמן ומקום. הוא עף מעל עצמו ומעל העולם, עד אשר הוא מגיע לפעמון המגדל הגבוה, ומשם לענן. והנה סיפורו:

פתאום עפתי מעל עצמי / וראיתי הפול מלמעלה.
השרוולים שלי כנפיים / נופתי שלום ברגליים.
עפתי הלאה / לפעמון המגדל הגבוה.

פתאום עפתי מעל עצמי / עפתי בקפיצה / לדגדג ענן בנוצה.
עפתי עפתי מעל עצמי / חתמתי על ענן / את שמי.
כשחזרתי / ירד גשם פתאומי, / שעשה שלולית / רק לי / רק לי.

בשירים אחרים משמש **עירוב הספירות** בידי המשוררת כשבסיס לבניית סיטואציה טיפוסית של נונסנס, נטולה כל היגיון מבחינת זמן ומקום. כך בשיר **"הבית מאחורי הקשת"** (מתוך "המחבוא של הרוח", עמ' 45) שבמרכזו עומד בית קסום:

מאחורי הקשת / על גג יונים... / ואגם ליד הבית / מלא אוזנים ושיט.
בבית מאחורי הקשת / בלי גדר, בלי רשת / אורות סייחים.
ובבית רוחשים חיים עשירים ומופלאים:
כולם אחים, אחים / בין הצבעים / משחקים מחבואים.
ועל גג הבית / מלאך מוצץ מקטרת / ויונה אל יונה
שיר מדברת / והקשת / הקשת אינה נגמרת.

אין אלו, אומרת ש' כהן-אסיף בשירה, כי אם **ביטוייה של אחווה קוסמית בין ברואי אלוקים למיניהם**, שבה חוברים יחדיו סייחים, יונים, מלאכים, ויוצרים עולם תוסס, מלא שמחה ותקווה. אין ספק שיש כאן גם נימה אירונית, האומרת: כמציאות - זו מציאות אבסורדית בלבד.
ברוח זו כתוב גם השיר **"הזיקית והקשת"** (מתוך "הספר הגדול", עמ' 84), שחזויתו מתרחשת **"ביום של גשם"**, כאשר ה"זיקית בצבע דשא / על גב נשר / עפה לקשת".

פתיחה הרפתקנית ומסקרנת זו מגרה להקשיב להמשך, שאיננו מתאחר לבוא ועד סוף השיר אכן זורמים לפנינו מראות פלאים חסרי רסן לחלוטין:
זיקית נרגשת / רקדה על הקשת / ריקוד מטורף. / צבע אחד בבטן / צבע אחד בגב.
זיקית נרגשת / ליקקה את הקשת. / צבע אחר צבע / נשמה באף.
בשבעה צבעים גופה נרטב.
שעה אחרי הגשם / זיקית על הדשא / חשכה / וטלטלה צוואר:
"בקשת אין שחור / ואין לבן."

היבט דומיננטי נוסף בשירי הנונסנס של המשוררת בא לידי ביטוי בשירים שבהם כהן-אסיף מעניקה **שדים, דרקונים חיים ליצורים מעולמות אחרים, יצורים המשתוללים בתוך מציאות חסרת חוקים ומגבלות, כגון מכשפות ומפלצות למיניהן**.

כך לדוגמה מוצגת בשיר **"השדים דים, דים, דים"** (מתוך "הספר הגדול", עמ' 99) סיטואציה טיפוסית של נונסנס שבמרכזה מערה קסומה השוכנת בהר, ושם רוחשים חיים מופלאים, **"שם גרים השדים דים, דים, דים"**. מפתחה זו ועד לסופו של השיר זורמים לפנינו מראות חסרי היגיון לחלוטין.

וכלשון השיר:

עכביש אורג להם שמיכות ובגדים
מכשפת העשבים מבשלת / מרק קוצים ותבשילים
ולשבת עוגות עלים.

לאחר הצגת הדמויות הסיפור ממשיך ומדגיש את הדמויות הראשיות ואת קורותיהן: השד הזקן ושלושת השדונים הקטנים, הנשלחים על ידו לשלוש משימות בלתי אפשריות:

"צאו עם הרוח לנדוד / היזהרו לא למעוד!"

ועוד מוסיף הוא בלחישה / "הביאו לי דברים שלושה:

צימוק ממטבח המלך / אווזה בצע תכלת / וכובע אחד של ילד."

השדונים נכשלים בשתיים ממשימותיה, ומצליחים רק בשלישית: הם מביאים לשד הזקן, למורת רוחו, שלושה כובעי ילדים. העונש אינו מאחר לבוא:

איפה האווזה והצימוק? / אמר בקול רוטט,

"אתם תשכו במערה בלי לצאת / תאכלו מרק ותבשילים

כלי עוגות עלים!"

גם השיר "הדרקון הום הום" (מתוך "גלגל הלחמניות", עמ' 70) עוסק בשאלת מאכליהם של דרקונים, האוכלים לרוב את נסיכת הנילוס. שגרה זו נפסקת עם הודעתו של הדרקון הום הום, כי הוא מחפש גיוון:

נמאס לאכול נסיכות / הן בוכות בוכות / בדמעות מלוחות.

כתחליף הוא מבקש "לכל פה מטעם אחר...":

הביאו לי יבחושים כתושים במכתש / ושבעים ושבעה פשפש / על מגש של אש.

הביאו עכבישים / קרציות, פרעושים / בתוספת לפתן נחשים.

ואל תשכחו / מלפפונים כבושים.

בשיר נוסף, "חתונה של שדים" (מתוך "לפעמים בגשם...", עמ' 47) מתוארת מציאות פרועה ואבסורדית לחלוטין הן בהצגת הדמויות והן במקום ההתרחשות. הדבר היחיד השומר על שפיות בעולם מטורף זה הוא הריקוד כביטוי לשמחה ולאהבה. בחתונה זו - שבניגוד לחתונה מצויה, הנערכת באולם מפואר עם בגדים חגיגיים, נערכת תחת גג רעוע -

השד ג'ואה והשדה ג'ואה / לבשו בגד קרוע.

כלה פרועה, חתן פרוע.

ביד בלי אגודל / רקדו, רקדו במעגל.

וגחלילית בת רשף / רקדה בנשף כשף / והקשיבה קשב

בחתונה המוזרה / וסיפרה לי מה קרה.

ש' כהן-אסיף נוקטת מצלול אקספרסיבי של חזרה על ש' כדי להגביר את אוירת הכסף והמסתורין.

שיר אחר, **"מפלצת כחולה"** (מתוך "גבעת הכפתורים", עמ' 14), מתמקד ברגשותיה של מפלצת המבקשת, כמו כולם, יחס חם ומגע אוהב מהסביבה:

מפלצת כחולה, משנה צורה וגוף / מחליפה פרצוף
מחכה לנשיקה, רוצה ליטוף.

הילד הקטן הוא שנענה לבקשה מוזרה זו וזוכה כתגמול לחיוך:

נדמה לי שצחקתי / כשליטפתי את המפלצת הכחולה.
גם היא צחקה. / שמעתי את קולה.

אין ספק, אומרת ש' כהן-אסיף, שהילד הקטן הוא שמסוגל, באמצעות דמיונו, לתקשר עם כל העולמות.

סיכום

עיון זה שערכנו כאן הראה בלא כל ספק כי ש' כהן-אסיף, בשירה לילדים, מוליכה את קוראיה הצעירים באופן עקבי באחד מנתיביה הבולטים לעולמות משחקיים-דמיוניים מופלאים ובלתי הגיוניים, גבוהים ורחוקים, המצויים מעבר למציאות היומיומית, כפי שהדבר בא לידי ביטוי מובהק גם בנורמות התימאטיות של השירה הרומנטית הרגילה.

שירי הילדים שנכתבו ברוח זו משאירים על פי טבעם אשליה תמימה שהעולמות הגבוהים, הרחוקים והמופלאים האלה אכן אפשריים ואפילו קיימים, אם רק מנסים להיכנס לראשו של הילד וחיים על הפלנטה הרומנטית שלו.

נוכחנו כי בפואטיקה של כהן-אסיף יש עוד מקום למופלא ולפרוע בעולמו של הילד הטיפוסי - גם לריאלי וגם לטריביאלי.

במבט ראשון

דברים שאופרים לים

כתבה יהודית דריגס, איורים כריסטינה קדמון, ספרית-פועלים, 2000, 79 עמ'

יהודית דריגס מספרת על מיכאלה שלג, שקוראים לה "מיקי", והיא תלמידה בכיתה ה', וקשורה קשר אמיץ עם הים: "ומיקי שלי, בלי לחשוב פעמיים, רצה ישר למים והתחילה לשחות" (עמ' 51). "האמת שאני קצת פוחדת מהים, בעיקר מהגלים הגבוהים" (עמ' 52).

כאשר מיקי מצילה את הילד שעמד לטבוע, היא מצטדקת בצניעותה ואומרת: "אני בכלל לא בטוחה שהוא התחיל לטבוע" (עמ' 52), אף על פי שבעירייה הוחלט להעניק למיקי פרס "על עזרה הדדית ואומץ הלב".

כאשר מוטל על הקבוצה בכיתה ה' לפעול לקראת אירוע, מיקי, יחד עם שירי חברתה הטובה, מדמיינות: "כשמחזיקים את הטוש שאבא הביא מחו"ל חושבים על נסיעות וטיולים, ים ושחייה".

מיקי פוגשת על החוף נער שלומד בכיתה ז', והוא דייג. היא נדברת אתו להצטרף לסירתו "להפלגת דיג באחד הימים". מיקי נדברת עם הנער להפליג למחרת בבוקר. היא אינה מגלה את הדבר לאמה וממציאה תירוצים שונים לגבי הפלגתה ומגיעה לחוף להיפגש עם הנער ועם אביו למסע ההרפתקני. אמנם היא מתלבטת, יודעת את הסכנה, אבל המשיכה לים גוברת על כל תכנית אחרת, כגון החגיגה בעירייה שבה היא אמורה לקבל פרס על אומץ לבה.

באותו ערב היא מתלבטת עם אמה מה יהיה אם יקרה משהו והיא לא תוכל להגיע אל החגיגה: "אולי הים יהיה סוער? ואם תהיה לי מחלת ים? ואם נטבע?"

ובאמת סערה פורצת בדרכם, ומיקי שוב מצילה את כולם, ומספיקה להופיע ברגע האחרון לחגיגת חלוקת המדליה על הצלתה את כולם.

תוך כדי תיאור של אהבתה של מיקי לים אנחנו גם קוראים על ההוויי החברתי בסביבה - המורים בבתי הספר, היחס החברתי בין שירה כברי לאחרים - וכן על הגעגועים לאבא שאיננו, על אומץ לב ועל העזרה לזולת.

הספר הוא בעל ערך חינוכי רב, ללא הטפת מוסר, והוא מומלץ לכיתות הגבוהות של בית הספר היסודי.

"כפכפי העץ של אנדרה"

כתבה צרויה להב (על-פי זיכרונותיו של אריה בן פלאי), הוצאת בנית, 234 עמ', כריכה קשה

זהו סיפור חיים מופלא ומרגש שכתבה צרויה להב על-פי זיכרונותיו של אריה בן-פלאי.

סיפור המסגרת נשען, כאמור, על סיפור אוטוביוגרפי, על סיפורה של משפחה יהודית מאמסטרדם שמלחמת העולם השנייה דפקה על דלתה. ההורים נשלחו למחנות ריכוז (שוניס), ושני הבנים הקטנים, אריה-אנדרה בן ה-6 ואחיו הקטן, בני, בן ה-3 וחצי, נשלחו לכפרים קטנים, ושם נמסרו למשפחות מאמצות למשמרת עד תום המלחמה.

בדרך נס מצאו את עצמם כל בני המשפחה עם סיום המלחמה בריאים ושלמים, והתאחדו בשנית. אלא שהזמן שבו נתלשו הילדים ממשפחתם הותיר בהם את חותמו. שנתיים הן פרק זמן ארוך, בייחוד לילד, ובספר אכן מתוארות החוויות שעברו על אנדרה, שהפכו להיות שגרת יומו, החיים שהוא אוהב ומכיר. אילו היה הדבר תלוי בו הוא היה מעדיף להמשיך ולחיות אצל פאדר ומוקה סלייחרס, הוריו המאמצים. בסיכומו של דבר הסתדרו הדברים, והחיים במשפחה המקורית שבו למסלולם.

הדרמה שהתרחשה וחוויות החיים המיוחדות כפי שהן נשקפות מחיי הילד - כל אלה מונצחות בספר "כפכפי העץ של אנדרה".

מה מיוחד בספר?

"כפכפי העץ של אנדרה", הוא סיפור שואה שונה, מלא שמחת חיים. הספר, שאיננו מתמקד בזוועה, נותן במה נרחבת לאמונה בטוב האדם, ומנפץ מיתוסים ודעות קדומות. החבר הטוב ביותר של אנדרה, וילי קמפהאוזן, הוא בן למשפחה גרמנית (אביו היה שוטר צבאי!) חמת-לב ואנושית, ועד היום אריה בן-פלאי (אנדרה) בקשר אתו. אנקדוטה: וילי קמפהאוזן הגיע במיוחד מגרמניה להשתתף באירוע השקת הספר, ב-22.6.02, בירושלים! הכנסייה מתגלה באופן מפתיע כמשכן לבונוולנטיות ומעוז להצלת יהודים נרדפים. הכפריים הפשוטים מתגלים כגיבורים אמיתיים, המוכנים לסכן את חייהם ואת חיי משפחתם כדי להציל יהודים. כך יוצא שלמרות העובדות המרות ותחושת החידלון אל מול תופעת הנאציזם הקורא מתמלא גם באופטימיות ובאמונה בניצחון האנושיות על כוחות הרשע. הסופר שופך אור על השלכות המלחמה על מי ששרדו אותה. אף שאפשר לומר באירוניה שזהו "סיפור שואה עם סוף טוב", הקורא מתוודע לקשיים ולהתמודדויות שנכפו על הניצולים ומזדהה אתם. זהו מסוג הספרים שקוראים

ומרגישים כמו בסרט. הנסיבות הדרמטיות מחד גיסא והסיפור השזור הומור מאידך גיסא, התיאורים המדויקים, החיים הפעילים של אנדרה הילד, תיאור חוויות רבות הקשורות לטבע - כל אלו הופכים את "כפכפי העץ של אנדרה" לספר קריא ומהנה במיוחד.

אף על פי שאין זוויות הנאצים מודגשים בסיפור אנו מביאים גם ספר זה כדי לציין את רוחב לבם של הכפריים הפשוטים.

חוות החיות של אופיר

כתבה ציפי שחרור, איורים נורית יובל, הקיבוץ המאוחד, 2002, 48 עמ', מנוקד, ייעוץ ד"ר אדיר שיפרון (רופא חיות).

זהו ספר מתומצת המלמד את קוראיו על חוות חיות המחמדים. הספר מספר על רופא וטרינר שריפוי החיות הוא הייעוד שלו. הסופרת משכילה את הקוראים באורח חייהן של החיות ומגלה לנו את סודות חייהן וכך אנו קוראים כי "חתולים אוכלים של חתולים וכלבים של כלבים", ותוך כדי סיפורים עליהם אנו למדים כי המלכים "חדלו לרדוף את המכשפות ואת החתולים השחורים". אנו קוראים כי תוכיים אפריקאיים יכולים לחיות יותר משמונים שנה, ואנו לומדים על חלזונות וקוראים סיפור על הפתגם "לך לנמלה, עצל, ראה דרכיה וחכם". זהו ספר המחכים אותנו וכדאי לעיין בו.

נתקבלו במערכת

צלינקה - ילדה ששרדה את אושוץ, כתבה צילה ליברמן, הוצאת יד ושם, 149 עמ', לא מנוקד

שרשים עקורים - פרקים בתולדות יהדות צ'כיה, כתבה רות בונדי, הוצאת יד ושם, 224 עמ', לא מנוקד

בלב בערה השלהבת, כתבה פלה שפס, ערכה בלה גוטרמן, הוצאת יד ושם, 125 עמ', לא מנוקד

אמצעוני, כתב יורם הלוי פורת, הוצאת כרמל, 130 עמ', מנוקד

שישמי מוצא מכתב, כתבה פפי מרזל, הוצאת הקיבוץ המאוחד

שישמי מחכה לאבא, כתבה פפי מרזל, הוצאת הקיבוץ המאוחד, מנוקד, לקטנים
הציפור, הקוף, והנחש ביער, כתבה קייט בנקס, הוצאת קרן, ספר משחק לקטנים.

(דברי ביקורת של ד"ר לאה חובב)

זהו לקט של שירים לגיל הרך ולפעוטות, קובץ חמישי בעריכת מיריק שניר ויונה ספר. קובץ זה מכיל שירים מן הקימה בבוקר, המשחקים במשך היום, הלבוש, האוכל, הידידות ומזג האוויר ועד סופו של היום וההליכה לישון - שירי ערש.

חלק מן השירים מפורסמים, כגון "גינה לי" לקיפניס, "מיכאל" למרים ילן-שטקליס, "אני עומדת במעגל", "השפן הקטן", "שיר ערש לאלישבע" למרים ילן-שטקליס ועוד. חלק מהשירים חדשים יותר, לפי טעמן של העורכות. חבל שקוצץ שירו של ביאליק, "שיר לחמוטל", וחסר בו הבית האחרון. רוב השירים כתובים במשקל הטרוכאי, ההולם את הילד הקטן, וחלק כתובים במשקל היבמי. השירים שאינם שקולים במדויק פחות הולמים את הפעוטות, כגון "שני חברים" לתמר אדר, או "היה לי חבר" למיריק שניר, אך תוכנם של השירים מקרב אותם לילד הרך.

נושא הספר הוא חברות: כיצד מוצאים חבר? מיהו חבר אמיתי? מיקה עצובה כי אין לה חבר. אבא ואימא מציעים לה חברים שונים, אך מיקה מותחת עליהם ביקורת: זה מרביץ, וזה נותן נשיקות כל הזמן, לזו אוזניים ארוכות, וזו בכינית. בטיול של ילדי הגן טיפסה מיקה על עץ והתקשתה לרדת. יובל טיפס ועזר לה, והיא שיתפה אותו באוכל שהביאה. מכאן התפתחה ביניהם חברות נאמנה. הילד למד שחברות זוהי נתינה הדדית ואין להסתכל בקנקן ובמראה החיצוני אלא בהתנהגות הילד ובמה שבתוכו.

זהו סיפור על הוויי יום-יומי בגיל הרך.

אני מבוקר עד ערב,

עורכות מיריק שניר ויונה ספר, ציורים גיל-לי אלון קוריאל, הוצאת הקיבוץ המאוחד/ידיעות אחרונות/ספרי חמד, 2002, 83 עמ', מנוקד.

לפעוטות ולגן.

כזה חבר,

כתבה נירה הראל, ציורים רינת הופר, הוצאת הקיבוץ המאוחד/ספרית פועלים, 2002, מנוקד. לגן.

אפרים מוקיר ירושלים

כתבה לאה קפלן, ציורים כרמית גלעדי פולארד, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2002, 23 עמ', מנוקד. לגן ולכיתות א-ב.

זהו סיפור מחורז על אפרים הנוסע לירושלים ואינו יודע שיש לעיר שמות רבים. על שמותיה של ירושלים מבוססת העלילה הקצרה. אפרים פוגש בדרכו כלי רכב שונים, ובכל אחד מהם הנהג קורא לירושלים בשם אחר: נהג המשאית נוסע לעיר הקודש, נהג הטרקטור לעיר דוד, השוטרת על האופנוע - לעיר הבירה, הנהג השורק - לעיר הנצח, והחייל בטנדר - לעיר השלום. בכותל פוגש אפרים את כל מיודעיו, המגלים לו שלירושלים שמות רבים. הסיפור כתוב בהומור, אך יש לו מטרה דידקטית, להכיר לילד את שמותיה של ירושלים.

המעיל המופלא של יוסף

כתב וצייר סימס טבק, הוצאת כנרת, 2001, לא ממוספר, מנוקד. לכיתות א-ב.

זהו סיפור קצר הבנוי על שיר עם ביידיש - "היה לי מעיל קטן". המחבר מעיד על עצמו שהושפע מן השיר בילדותו וחיבר בעקבותיו סיפור: "ליוסף היה מעיל ארוך, שחוק, ישן ובלוי". מעיל זה הולך ומתקצר והופך לאפודה, לצעיף, לעניבה, למטפחת ולכפתור - ולא נשאר ממנו דבר. האיורים בספר משתרעים על פני שני עמודים גדולים, ובהם גזור פתח ההולך וקטן, ומבעדו משתקף מה שנשאר מן המעיל.

דמויות רבות מצוירות סביב יוסף, דמויות של יהודים גלותיים שאפשר לספר עליהן סיפורים נוספים. השפעת השיר ביידיש בולטת על סגנון הסיפור, שכן חוזר המשפט "מה אפשר לעשות?". והמסר: "תמיד אפשר לעשות משהו משום דבר".

זהו סיפור הומריסטי, המזכיר את "גלגולו של מעיל" לקדיה מולודובסקי.

האוצר של יסמין

כתבה יונה טפר, ציורים יערה עשת, הוצאת הקיבוץ המאוחד, 2002, 32 עמ', מנוקד. לגן ולכיתה א'.

זהו סיפור-משחק: יסמין רוצה למצוא אוצר. אביה משתתף במשאלותיה, וגם הוא רוצה למצוא אוצר. כל אחד מהם מחביא לשני אוצר שעליו לחפש ולמצוא. זהו מין משחק מחבואים, שבו יסמין מגלה בעזרת מפה עם חצים שאביה סרטט למענה את החפצים שהוא הטמין

במקומות שונים. לבסוף נמצא האוצר באדמה, בתוך תיבה. חלק מה"אוצרות" הם חפצים שאבדו לה ונמצאו עכשיו, אולם בתיבה מצויים זכוכית כחולה, קונכייה, נוצות, אצטרובל וצרור פרחי בר. חפצים פשוטים אלה מעוררים את דמיונה של הגיבורה הבוראת לה עולם כחול של נסיכה בארמון. פשטות החומרים מביאה אותה להמריא אל מחוזות הדמיון. לשם כך אין צורך בקישוטי זהב וכסף. מומלץ.

מזכרות מאיש השלג,

כתבה אורית רוז, ציורים
נורית צרפתי, הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 2002, 73 עמ',
מנוקד.
לכיתות ג-ד.

הספר עוסק בבעיית ילדים להורים גרושים. כל הורה מוצא בן זוג חדש, והילדים קרועים בין הבתים. אמה של גלי נוסעת ללונדון עם חברה יוני, וגלי נשלחת לבית אביה החי עם נועה ועם שני ילדיה בירושלים. גלי סובלת שם ומקווה שאבא עוד ישוב לחיות בביתם. גלי עושה איש משלג ומשליכה עליו את הרהוריה ואת רגשותיה. הוא "מדבר" אליה ומדריך אותה כיצד להתקרב למאיה וליואב, ילדיה של נועה. כאשר מאיה בוכה כי אביה הגרוש לא התקשר, מתרככת גלי הרואה בה אחות לצרה. מכאן ואילך היא מקבלת את "עצותיו" של איש השלג, ומצטערת כאשר הוא נמס בשמש. הספר קריא, ושופך אור על סבלותיהם של הילדים.

בגלל עכבר הנפש של אבא,

כתבה נעמי ברגור, ציורים
נורית צרפתי, הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 2002, 78 עמ'.
לכיתות ג-ד.

זהו ספר על העדפת הרוח על החומר. אבא של סתיו והדס מתפטר מעבודתו בחברת מחשבים והולך לאוניברסיטה ללמוד ספרות. הבנות זוכות ביתר תשומת לב מצדו, אך הדירה החדשה שחשבו לעבור אליה מתרחקת מהשגתן. היחסים בבית טובים, והאם מקבלת את השינוי. הספרייה הציבורית נסגרת, והילדים, יחד עם השכנים, פותחים

ספרייה במקלט השכונתי. לכך מוסיפה המחברת את נפילתו במילוי תפקידו של בן השכנים אלון, וקושרת זאת להנצחתו בספרייה. נושאים אלה דוחקים את הנושא הראשי, על העדפת לימודי הספרות על רווחים כספיים, והספר יוצר הרגשה של אוסף נושאים מזדמנים.

הרפתקאות סבא מילו והאבן הירוקה,

כתב: אבירם ברקאי, ציורים: אלכס לויט, הוצאת ידיעות אחרונות/ספרי חמד, 2002, 93 עמ' לא מנוקד. לכיתות ג-ד.

אהבת בעלי חיים וטבע מועברת לקוראים באמצעות סיפור דמיוני הרפתקני, שבו הדמיון מעורב במציאות. שוקי ואבי חברים טובים ואוהבי הרפתקאות. סבא של שוקי, מילו, הוא הדמות ההרפתקנית ביותר, והוא מותח בסיפור את שומעיו: שיטוט במדבר יהודה בחקר הנמרים, קרבה אליהם ולבעלי-החיים והתיידדות עם הבדואים. סיפור האבן הירוקה המגשימה משאלות הניתנת לו מהנמר המעופף הוא סיפור דמיוני מרתק, סיפור השחרור של הדובים הלבנים מהקרס והחבאתם במחילה שבפרדס הוא דוגמה לסיפור דמיוני הבא לפתור את בעיית הסבל של החיות בקרס ואילופן המענה. הספר מרתק ומעלה חיוך אוהד.

שים פס רחב,

כתבה: פנינה אריאל, ציורים: אבי כץ, הוצאת ידיעות אחרונות/ספרי חמד, 2002, 237 עמ' לא מנוקד. לכיתות ו-ח.

נושאי הסטארט-אפ וההייטק מובאים לקורא בצורת עלילה בלשית המתרחשת ביישוב "נווה אוני" (שם דמיוני) ביש"ע. אביעד, תלמיד כיתה ח', רואה דברים מוזרים סביב המפעל החדש והוא מנסה לפענחם: האם נגרם זיהום סביבתי? מדוע מתו כמה בעלי חיים וכמשו צמחים על יד המפעל? הפענוח מעניין ומפתיע, ומעלה את בעיית הריגול התעשייתי או גנבת המידע הרגיש. ההוויי הוא של מושב דתי, אך אין דבר זה בולט מדי. המחברת מקנה הרבה ידיעות על מושג הסטארט-אפ, פעמים בצורה דידקטית, אך באופן שאינו גורע מרצף העלילה המרתק. אביעד מתמודד עם בעיות קואורדינציה תוך כדי הבילוש, ומנסה למצוא את מקומו בחברה. ספר מומלץ.

אלכס לרנר, דפי ואני,

כתבה: גילה אלמגור, ציורים
ועטיפה: דוד פולנסקי,
הוצאת עם-עובד, 2002,
178 עמ', לא מנוקד.
לכיתות ט' ומעלה.

בעיית מחלת הסרטן אצל בני נוער מרגשת ומזעזעת. בספר זה מתמודד אלכס לרנר בן השתיים-עשרה בגבורה עם המחלה שנתגלתה פתאום. אבנר, הדובר בספר, הוא חברו הטוב של אלכס, והוא עוזר לו להתמודד יחד עם דפי, שבה שניהם מאוהבים.

קנאה ואהבה, ידידות וחברות משמשים בערבוביה בנפשו של אבנר. אשפוזים בבית חולים וקבלתו של החולה בכיתה מתוארים במפורט.

המחברת משלבת בעיות משפחתיות: אלכס, יוצא רוסיה, הוא בן להורים גרושים, ואבנר עד למריבות בין הורים ולעזיבת אביו את הבית. בעיות אלה, הראויות לעלילה מיוחדת, מסרבלות את הספר. יש כאן חזרות מרובות מדי על תחושותיו של הדובר: המשפט "אלכס לרנר היה החבר הכי טוב שלי" חוזר אין ספור פעמים. עריכה טובה וקיצור הספר היו מגבשים אותו ומוסיפים לו ערך אמנותי. עם זאת, הספר נקרא בעניין רב.

הפלגה אחרונה

כתב: זיגפריד לנץ, תרגום
מגרמנית: יונתן ניראד,
עטיפה: יהודה דרי, הוצאת
עם-עובד, 2002, 149 עמ',
לא מנוקד.
לכיתות י"א-י"ב ומעלה.

זהו סיפור חייו ומותו של נער בן 13 מהעיר המבורג, בן למשפחה שהתאבדה ורק הוא ניצל.

ידידו של האב, שהיה רב חובל, אוסף את ארנה לביתו, והוא חולק את חדרו עם הבן הנס, המנסה להחזירו למציאות טובה יותר. אחרי מותה של ארנה מתבקש הנס לארוז את חפציו. תוך כדי האריזה הוא מגולל בפני הקורא את הטרגדיה של ארנה, וכל חפץ מעורר אסוציאציה ומוליד את הסיפור. חיי אנשי נמל וים נפרסים לפנינו, וכן כמה דמויות של נערים שאינם מקבלים את ארנה אך הם מעוצבים באמנות. הספר רגיש ומרגש, אך איננו ספר ילדים. הוא מתאים בנושאו הקשה למבוגרים: מוות והתאבדות של מבוגרים וצעיר עלולים לעורר מחשבות לא רצויות אצל קוראים צעירים.

משוט בארץ

פרס לעידוד הקריאה לשנת התשס"ב ניתן השנה, כמדי שנה, על ידי קרן הספריות לילדי ישראל, בשיתוף המדור לספרות ילדים ונוער. הפרס ניתן על פעילות לקידום הקריאה החופשית של התלמידים, על הפצת ספרים במסגרת "הספר הטוב במחיר המוזל", על שיתוף הורים ותלמידים ועל הכרת הסופר והספר. בתי הספר המקבלים את הפרס נוהגים לערוך פגישות עם סופרים ועורכים, עוסקים בספרים חדשים ועורכים שיעורים בספרייה. בתי הספר שקיבלו את הפרס הומלצו על ידי המפקחים והמנחות לספרות ילדים במחוזות השונים.

ואלה מקבלי הפרס לשנת התשס"ב:

במחוז ירושלים: - ביה"ס מנשה אלישר, רמת שרת
- ביה"ס אליקים, בית שמש.

במחוז ת"א: - ביה"ס שז"ר, תל-אביב
- ביה"ס עציון, יד אליהו, תל-אביב.

במחוז מרכז: - ביה"ס נוה דליה, ראש העין
- ביה"ס מגד, רעננה
- ביה"ס הדתי נצח בנות, פתח תקוה.

במחוז צפון: - ביה"ס רעות ע"ש גולדה, נהריה
- ביה"ס הרב מימון, שלומי.

במחוז חיפה: ביה"ס גילי, זכרון יעקב.

במחוז דרום: ביה"ס דעת בקיבוץ סעד.

יבואו כולם על הברכה !

התוכן

הכנס החצי שנתי

1	סיפורי זיכרונות - ד"ר מירי ברוך
9	שיינה מינה - עשי וינשטיין
12	זיכרונות ילדות ויצירה - יהודה אטלס
16	חומרי מציאות ובדיון - ד"ר שמואל הופרט
24	מנין נחלתי את שירי? - נעמי בן-גור
28	ילדה לשעבר - שלומית כהן אסיף
33	יום הולדת לדינה - מירה מאור
36	הרהורים על ספריי - מיריק שניר

עיון ומחקר

40	הדמיון בעולמו של הילד הצעיר, עיון בלקט משיריה של ש' כהן-אסיף - רבקה גרון
49	במבט ראשון - ג' ברגסון

נתקבלו במערכת

51	ממדף הספרים
52	משוט בארץ
57	תוכן בעברית
58	תוכן באנגלית
59	

SIFRUT YELADIM VANOAR
JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

October 2002, Vol XXIX No.1 (113)
ISSN 0334-276X
Editor G. Bergson

Deborah Haneviah Str.
Lev-Ram Bldg.
Jerusalem, Israel

CONTENTS

Semi-Annual Conference

Stories of Memories of the Past - Dr. Miri Baruch	1
Sheine Mine - Assi Weinstein	9
Childhood Memories - Yehudah Atlas	12
Substance of Reality and Imagination - Dr. Shmuel Hupert	16
From Where did I Inherit My Poetry? - Naomi Ben-Gur	24
A Girl from the Past - Shlomit Cohen-Assif	28
Dina's Birthday - Mira Meir	33
The Baker Testifies on Behalf of his Dough - Mirik Shnir	36

Study and Research

Imagination in the Young Child's World - Rivka Garon	40
--	----

On First Sight - G. Bergson

49

Messages received by the Editorial Board

51

From the Bookshelf

52

Happenings in Israel

57

Contents in Hebrew

58

Contents in English

59